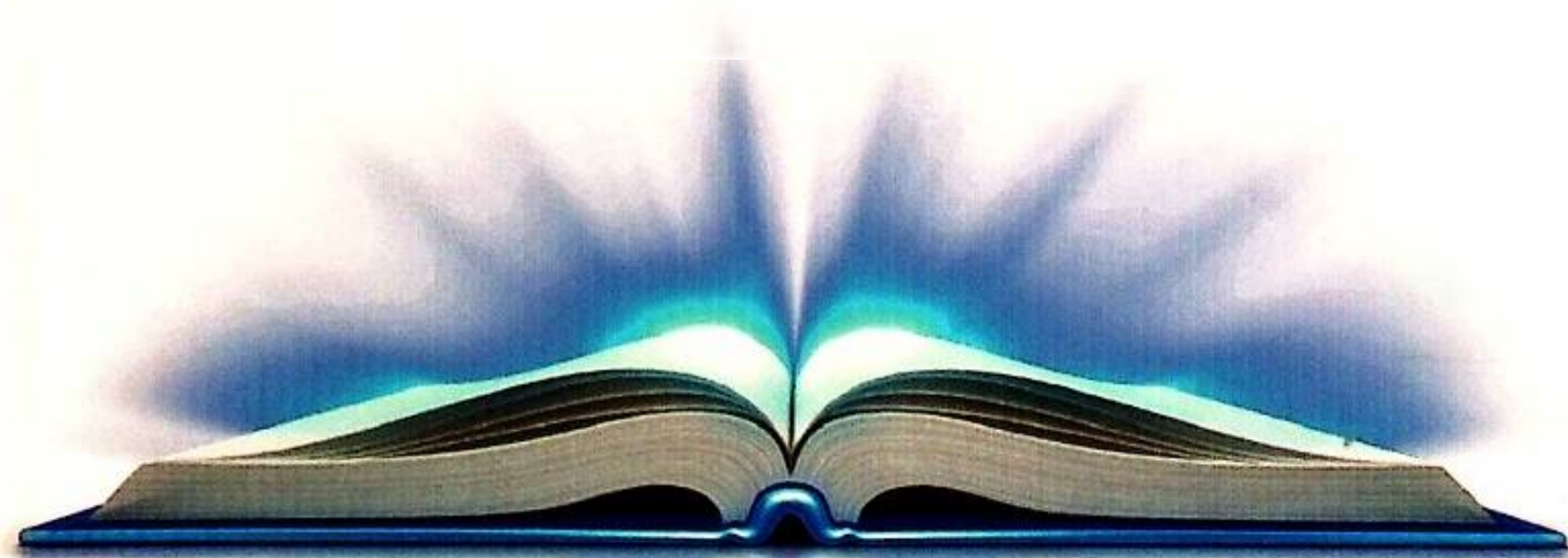

QUNDUZXON HUSANBOYEVA, ROZA NIYOZMETOVA

ADABIYOT O'QITISH METODIKASI

BIRINCHI KITOB

34.268.8

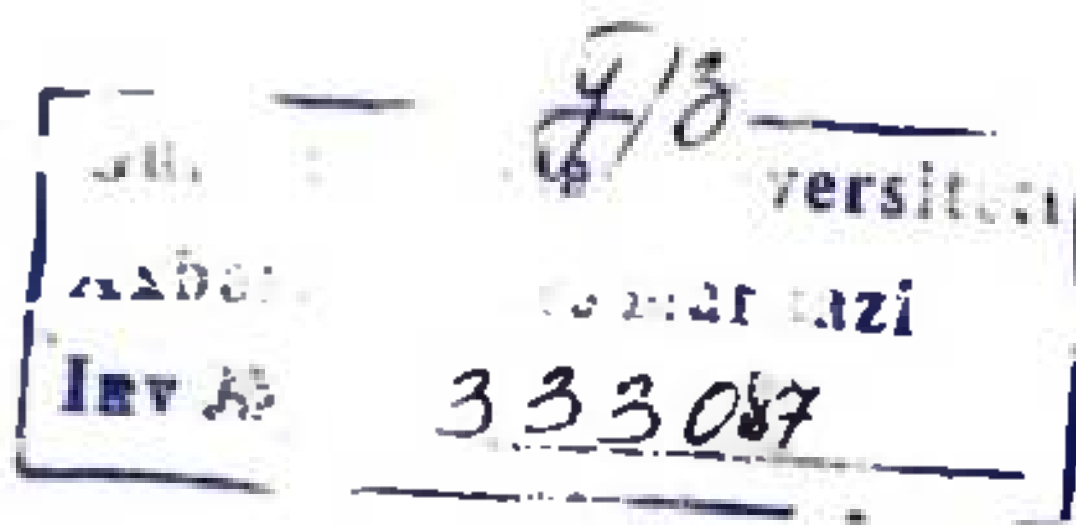
1180

QUNDUZXON HUSANBOYEVA, ROZA NIYOZMETOVA

ADABIYOT O'QITISH METODIKASI

Pedagogik yo'nalishdagi oliy o'quv yurtlari o'zbek tili va
adabiyoti fakulteti talabalari uchun darslik

BIRINCHI KITOB

Toshkent
"Innovatsiya-Ziyo"
2022

UO'K: 82(072)(07)

KBK: 83.3ya7

H 84

Qunduzxon Husanboyeva, Roza Niyozmetova
Adabiyot o'qitish metodikasi. Darslik. – Toshkent:
“Innovatsiya-Ziyo”, 2022, 400 b.

Mazkur “Adabiyot o'qitish metodikasi” darsligi amaldagi o'quv rejasini asosidagi o'quv dasturiga tayanib yaratilgan. Unda adabiyot o'qitishning eng dolzarb masalalari bugungi kun talablari nuqtai nazaridan yoritib berilgan. Darslik pedagogik yo'nalishdagi oliy o'quv yurtlari o'zbek tili va adabiyoti fakultetlari talabalariga mo'ljallangan.

Mas'ul muharrir:

Q. Yo'ldoshev,

pedagogika fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

S. Matchonov,

pedagogika fanlari doktori, professor

S. Qambarova,

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent

Ushbu darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2021-yil 28-avgustdagi 375-sonli qarori bilan (guvohnoma raqami № 375-053) nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9943-8233-8-9

Q. Husanboyeva, R. Niyozmetova, 2022.

“Innovatsiya-Ziyo”, 2022.

MUNDARIJA

I KITOB

Kirish	6
1-mavzu. Adabiyot o'qitish metodikasining umumnazariy masalalari. (Maqollar)	9
2-mavzu. Adabiyot o'qitish metodikasi ilmi tarixi va shakllanish taraqqiyoti. (Kichkina shahzoda)	21
3-mavzu. Adabiyot o'qitish metodikasining boshqa fanlar bilan aloqasi va adabiyot darslarida Integratsiya. (Yurt qayg'usi)	46
4-mavzu. Adabiyot o'qitish metodikasi kursining mazmuni va qurilishi. (Susambil)	61
5-mavzu. Adabiyot o'qitish metodikasi asosiy tamoyillari va yondashuvlari. (Oygul bilan Baxtiyor)	81
6-mavzu. Bo'lajak o'qituvchilar kompetentligini shakllantirishda adabiyot o'qitish metodikasi fanining o'mi va roli. (Uch og'a-ini botirlar)	103
7-mavzu. Adabiy ta'limda mustaqil fikrlashning ahamiyati (Oltovlon va yettinchi)	118
8-mavzu. Ta'lim texnologiyalari. Adabiy ta'limda hamkorlikda o'qitish texnologiyasidan foydalanish. (M. Yusuf she'riyati)	148
9-mavzu. O'quvchi ma'naviy kamolotini ta'minlashda muammoli ta'lim texnologiyasining o'mi. (Hellados)	174
10-mavzu. Pedagogik innovasion texnologiyalar va adabiy ta'lim. (Mahbub-ul qulub)	202
11-mavzu. Modulli ta'lim texnologiyasi xususiyatlari va adabiyot o'qitishda undan foydalanish. (Nido)	220
12-mavzu. Didaktik o'yinlar texnologiyasi va uning adabiy ta'limdagi o'mi. (Urushning so'nggi qurboni)	238
13-mavzu. Sinov darslari texnologiyasining adabiy ta'limdagi ahamiyati. (Naqorat)	258
14-mavzu. Adabiy ta'limda erkin tarbiya texnologiyasining o'mi. (Go'zal)	273
15-mavzu. Axborot-kommunikativ texnologiyalar va adabiyot darslarida ko'rsatmalilik. (Qiyomatga qolmagan qasos)	288

16-mavzu. Adabiyot o'qitishda multimedia texnologiyasining o'rn va roli. (Kuntug'mish)	311
17-mavzu. Adabiy ta'lim metodlari va usullari hamda ularning o'zaro aloqadorligi. (Oq kema)	324
18-mavzu. Blum taksonomiyasi va adabiy ta'lim. Adabiyot o'qitish metodikasi fanida motivatsiya. (Yovvoyi yo'rg'a)	354
19-mavzu. Badiiy asar ustida ishlashning shakli va mazmuniga ko'ra turlari. (Tog'ay Murod ijodini o'rganish)	372
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	391

II KITOB

20-mavzu. Asarlarni janri va obrazlar tizimiga ko'ra o'rganish. (Muzqaymoq)	6
21-mavzu. Epik turga mansub asarlar ustida ishlash yo'llari. (Haqiqatdan tug'ilgan afsona)	28
22-mavzu. Lirik turga mansub asarlarni o'rganishdagi o'ziga xosliklar. (T. Sulaymon she'rlari)	43
23-mavzu. Dramatik tur va janrdagi bitiklar bilan ishlashning xususiyatlari. (Temir xotin)	59
24-mavzu. Mumtoz adabiyot namunalarini o'rganish metodikasi. (Sariq devni minib)	75
25-mavzu. Adabiy-nazariy tushunchalarni o'rganish. (Bemor)	98
26-mavzu. Asarlar yuzasidan tuzilgan savol-topshiriqlar ustida ishlash. (Ming bir jon)	117
27-mavzu. Adabiyot o'quv fanidan beriladigan uy vazifalari. (Adabiyot muallimi)	131
28-mavzu. Yozuvchi tarjimai holining berilishiga xos xususiyatlar. (O'tmishdan ertaklar. Sarob)	157
29-mavzu. Adabiyot darslarida o'quvchilarni asar qahramonlarini baholashga o'rgatish. (Mening o'g'rigina bolam)	175
30-mavzu. Adabiyotdan dars shakllari. (Shum bola)	193
31-mavzu. Adabiyot darslarida o'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish yo'llari. (Oqho'yin)	206
32-mavzu. Adabiy ta'limda tasviriy san'at namunalarini o'qishga o'rgatish amaliyoti. (dars ishlanmasi)	220

33-mavzu. Adabiyot o'qitishda inshoning o'mi va uni tashkil etish yo'llari. (Hayotga muhabbat)	251
34-mavzu. O'qish turlari va ularning xususiyatlari. O'qishning adabiy ta'limdagi ahamiyati (Go'ro'g'lining tug'ilishi)	278
35-mavzu. Virtual laboratoriyalar va ularning adabiyot o'qitishdagi o'mi. (Afangning qirq bir pashshasi)	302
36-mavzu. Sun'iy intellekt va adabiy ta'lim. (Ravshan)	323
37-mavzu. Adabiyot darslarini kuzatish va tahlil qilish (Vaqt. Sog'inch).....	342
38-mavzu. PIRLS, PISA, TIMSS va Flash Index tadqiqotlari hamda ularning adabiy ta'lim bilan bog'liqlik darajasi (Odil Burgutshoh va «Zamburug'» laqabli josus haqida ertak)	362
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	394

KIRISH

Pedagogika ilmi va amaliyotida ko'p zamonlardan beri ta'lim tarbiyadan ustuvor sanalib kelinayotganini bo'lajak hamkasblarimiz talahalik yillarida o'zlashtirayotgan bilimlari asnosida payqagan bo'lishlari kerak.

Yurt mustaqilligiga erishilgandan keyin nafaqat ijtimoiy-siyosiy hayotda, balki ta'lim-tarbiya jarayonida ham jiddiy o'zgarishlar amalga oshirila boshlandi. Endilikda shakllanib kelayotgan yosh avlodning ma'naviyatini sog'lomlashtirish, ularga bilimlarni tayyor holda berishdan ko'ra mustaqil fikrlashga yo'naltirish va ta'lim jarayonida o'quvchilarni mute ijrochilikdan erkin ishtirokchi darajasiga ko'tarishning yangi-yangi yo'llari qidirilmoqda.

O'qitishning asosiy ashyolari bo'lmish darslik, metodik qo'llanma, metodik tavsiyalarni yangilash va takomillashtirish bilan birga, ruhan sog'lom, aqlan barkamol, o'z fikri hamda qarashlariga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash ham ustuvorlik kasb etmoqda. Yoshlar tarbiyasida bir xil fikrlaydigan, yagona xulosaga keladigan avlodni shakllantirish o'miga ma'naviy sifatlarning yetakchiligi, bola tuyg'ularining injaligi, uning ko'ngil istaklari, ma'naviyat shakllantirishda milliy an'analarga tayanish lozimligiga-da diqqat qaratilmoqda.

Mustaqillikning dastlabki bosqichida paydo bo'lgan ayrim qiyinchiliklar egamanlikning chorak asri davomida ham to'laligicha bartaraf etilgani yo'q. O'tmish tuzumning qator illatlaridan qutulish uchun ruhiyati mustaqillik davrida shakllangan avlod yetilishi kerak.

To'g'ri, mamlakatimiz o'z mustaqilligiga erishgan yillarda tug'ilgan farzandlarning oldi bugun o'ttizga kiryapti. Lekin ularning barchasi shaxs sifatida erkinmi? Ular ruhan ozodmi? Ma'naviyati sog'lommi? Mana shu savollar kishini o'ylantiradi. Ruhan mustaqil bo'lgan, o'z haq-huquqini tanigan, ichida «Men»i bor kishilar tomonidan tarbiyalangan bolalargina tom ma'noda mustaqil shaxs bo'lib shakllanishlari mumkin. Chunki o'zi ma'naviy noto'kis, umuminsoniy va milliy qadriyatlardan yiroq, fikran qashshoq odam o'zgalarni aqlan ham, ruhan ham sog'lom qilib tarbiyalay olmaydi. Ya'ni «har qanday tarbiya avval tarbiyachini tarbiyalashdan boshlanishi» kerak.

Shuni alohida ta'kidlash o'rinliki, avlodlarni milliy qadriyatlar asosida ma'nan sog'lom qilib tarbiyalashda badiiy adabiyotning o'rn

beqiyos. Lekin badiiy asardagi kitobxon shaxsiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan jihatlar, matnda aks etgan hayotiy va badiiy haqiqatlarni ilg'ash, ularning ko'ngilni tozalashga xizmat qiladiganlarini topib, o'z tabiatiga singdirish shakllanayotgan shaxsda osonlik bilan kechadigan jarayon emas. Ta'lim-tarbiya tizimida bu kabi murakkab va mas'uliyatli ishlarni amalga oshirish «Adabiyot o'qitish metodikasi» deb nomlanuvchi fan va o'z kasbini yaxshi ko'radigan, yaxshi biladigan o'qituvchining zimmasida.

Ma'lumki, har qanday o'quv predmeti bo'yicha yaratilgan dasturning "Uqtirish xati"da ta'lim mazmuni va uni o'zlashtirishning muhim jihatlariga alohida urg'u beriladi. Unda o'qituvchiga mazkur predmetni o'tish jarayonida alohida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan o'rinlar ko'rsatib beriladi. O'qituvchilarning ko'pchiligi shu "Uqtirish xati"ni o'qimagan uchun o'quv fanining maqsadi, vazifalari va mazmuniga xos bo'lgan ustuvor jihatlar haqida to'liq tasavvurga ega bo'lolmay qoladi. Albatta, barkamol avlodni shakllantirmoqchi bo'lgan o'qituvchiga "Uqtirish xat"idagi yo'riqlar kamlik qiladi. O'qituvchiga bu yo'nalishda maxsus metodik ko'rsatmalar, dars ishlanmalari va maslahatlar ham kerak.

Mazkur «Adabiyot o'qitish metodikasi» oliy o'quv yurtlarining o'zbek tili va adabiyoti fakultetlari talahalari, ya'ni bo'lajak adabiyot o'qituvchilari uchun bir mayoq darajasidagi yo'lko'rsatkichdir. Unda majburiy ta'lim tizimida adabiyot darslarini uning maqsadiga muvofiq tarzda, imkon qadar samaraliroq tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilimlarni qamrab olishga harakat qilingan. Darslikning yutuqlari o'zi bilan, albatta, lekin kamchiliklarini bartaraf etib, uni yanada takomillashtirishda mutaxassis va amaliyotchilarning xolis fikr-mulohazalari katta yordam beradi.

Qo'llanma takomillashtirilib, o'quv jarayonidagi barcha nozik jihatlarini imkon qadar hisobga oladigan holatga keltirilishi maqsadga muvofiq, albatta. Chunki u respublika ta'lim muassasalarida faoliyat yuritadigan minglab bo'lajak o'qituvchilar faoliyatini tashkil etishga asos bo'ladigan manbadir. U qanchalar mukammal bo'lsa, millatning ma'naviy kamolotini ta'minlash ishi shuncha badastir bo'ladi. Shu boisdan bu borada aytilgan har qanday fikr, taklif va mulohazalar, albatta, o'ylab ko'riladi, lozim topilganlari inobatga olinadi.

Hurmatli talabalar! Mazkur darslikdagi mavzular bo'yicha tuzilgan savol-topshiriqlar Sizlardan o'qiganlaringizni so'zma-so'z takrorlashni emas, balki barcha o'quv fanlari bo'yicha o'zlashtirgan

bilimlaringizga tayangan holda o'ylab ko'rib, o'z mustaqil fikringizni aytishni nazarda tutgan holda tuzilgan. Yana shuni ham ta'kidlash joizki, mavzular bo'yicha taqdim etilgan savol va topshiriqlar zimmasiga matn mazmunida siz bilishingiz, nafaqat bilishingiz, balki bo'lajak adabiyot o'qituvchisi sifatida ongingiz hamda ruhiyatingizga joylab olishingiz shart bo'lgan jamiki muhimlarga sizning e'tiboringizni qaratish yuki ortilgan. Ertangi amaliy faoliyatingizda sizga suv bilan havodek zarur bo'ladigan muhim jihatlar nazaringizdan chetda qolib ketishiga yo'l qo'ymaslikka harakat qilingan. Ularning barchasiga, hamma birdek javob bera olmasligi ham mumkin, bu shart ham emas, albatta. Chunki Xudoning har bir yaratig'i o'z qobiliyati va qiziqishlari, o'z iqtidori va intellektual imkoniyatlariga ega. Hammadan bir xil bilim talab qilish aqli ish emas. Har kim aqli yetgancha ish tutadi. Gap shundaki, bilimli, o'z yurti va millatining kelajagi uchun og'riydigan, O'zining ham shaxs, ham o'qituvchi sifatida ma'naviy kamolotini ta'minlashga yuz tutgan Shaxslar o'rtachalarning qurboni bo'lib qolmasligi uchun shu murakkab yo'l tanlandi. Mukammallik sari intilgan talabalar ularning barchasiga javob berishga intilishlari, o'zlarini smab ko'rishlari tabiiy, albatta. O'zingizni kuzating-a, berilgan savol-topshiriqlarning mohiyatiga kirib ularga o'z bilimingiz, saviyangiz va dunyoqarashingizdan kelib chiqib javob berganingiz sari ma'nan ko'tarilayotganingizni his qilasiz. Bu jarayonda sizga oq yo'l!!! To'g'ri tushunganingiz uchun rahmat!

Savol va topshiriqlar:

1. Nima deb o'ylaysiz, Siz millat ertasini ta'minlaydigan yosh avlodni tarbiyalashga ruhan qodirmisiz? Shunday mas'uliyatni zimmangizga ola bilasizmi? Fikringizni asoslang.

2. Ruhiyatingizga bir nazar tashlab ko'ring-chi, tabiyingizda tanlagan kasbga, bo'lajak o'quvchilaringizga muhabbat mavjudmi? Aks holda, nima qilishingiz kerak deb o'ylaysiz?

3. O'zingizning o'quvchilik davringizni xotirlang - nimalardan qoniqmagansiz: shaxs sifatida o'qituvchingizdanmi, o'quv ashyosi sifatida darsliklardanmi? Fikringizni asoslang. Adabiy ta'limda qanday o'zgarishlar qilgan bo'ladingiz?

4. Mazkur darslikni shakllanayotgan bir o'qituvchi sifatida kuzatib boring. Yutuq va kamchiliklarini kashf etgan joyingizda, kitobning hoshiyasiga yozib boring. Bir kun uchrashib, fikrlashamiz.

1-MAVZU. ADABIYOT O'QITISH METODIKASINING UMUMNAZARIY MASALALARI

Reja:

1. *Adabiyot o'qitish metodikasining pedagogika tizimiga mansub mustaqil fan ekanligi.*
2. *Adabiyot o'qitish metodikasining umumnazariy masalalari.*
3. *Adabiyot o'qitish metodikasining obyekti va predmeti.*
4. *Adabiyot o'qitishning maqsadi va vazifalari.*
5. *Adabiyot o'qitishning dolzarb muammolari.*
6. *Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi.*

“Adabiyot o'qitish metodikasi” pedagogik fanlar tizimiga mansub o'laroq, ilmning alohida turi bo'lish uchun qo'yiladigan uch talabning barchasiga javob bera oladi. Birinchidan, adabiyot o'qitish metodikasi o'rganadigan soha ilmdagi boshqa biror o'quv fani tomonidan o'rganilmaydi. Ikkinchidan, mazkur fan ishlaydigan soha, ya'ni adabiy ta'limning har bosqichi (maktabgacha, boshlang'ich, o'rta, yuqori va oliy ta'lim)da badiiy asarlar ustida ishlashning optimal va samarali yo'llarini tadqiq etish, adabiy ta'limning nazariy asoslarini ishlab chiqish ulkan ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Uchinchidan, adabiyot o'qitish metodikasi fan sifatida o'ziga xos tadqiqot obyekti, predmeti, maqsad-vazifalari, mazmuni va usullariga ega.

Adabiyot o'qitish metodikasi badiiy adabiyotni o'qitish jarayoni bilan bog'liq qonuniyatlarni o'rganadi. Unda adabiyotshunoslik bilan pedagogikaning ayrim xususiyatlari uyg'unlashadi. Ya'ni adabiyotshunoslik alohida fan sifatida adabiyot tarixi, nazariyasi va adabiy jarayon muammolari bilan sbug'ullansa, pedagogika bola tarbiyasi qonuniyatlari bilan mashg'ulligi ma'lum.

Ammo bu ikkala fan ham uzluksiz ta'lim jarayonida adabiyotdan nimani va qanday o'qitilishi kerakligi masalasini hal qilib bera olmaydi. Adabiyot o'qitish metodikasi ilmi har ikki fan xususiyatlarini o'zida mujassamlashtiradi.

Ma'lumki, inson dunyoga kelishi bilan adabiyotga oshno bo'ladi. Ya'ni, ilk kunlardanoq uning qulog'i orqali ruhiyatiga ona allasi kirib

¹Адабиёт ўқитиш методикаси. (Педагогика институтлари ва университетларнинг филология факультетлари учун дастурий қўлланма). Тузувчилар: Қ. Йўлдошев, О. Мадлев, А. Абдурazzoков. – Т.: РТМ, 1994. 11–12-бетлар.

boradi. Alla – adabiyot. Inson o'ziga belgilab berilgan umrni yashab o'tarkan, uni so'nggi yo'lga kuzatishda yaqinlarining yo'qlov yig'isi, marsiyalar yo'ldoshlik qiladi. Bu ham adabiyot.

Demak, adabiyot insonning butun umri davomida unga hamrohlik qiladi. Lekin shu narsa ham ayonki, ertaklarni eshitib qo'ya qolish, she'rlarni yodlash yoki topishmoqlarni topish odam ma'naviy kamolotiga o'zidan-o'zi to'liq ta'sir ko'rsata olmaydi.

Adabiyot bilan ishlash yo'llariga, ya'ni adabiyot o'qitish metodikasiga ota-ona ham, tarbiyachi ham, o'qituvchi ham o'ziga xos tarzda ehtiyoj sezadi.

Odamning ko'ngliga – undagi Allohning mulkiga ijobiy tuyg'ularni olib kiradigan, ruhiyatini sog'lomlashtiradigan, ma'naviyatini tozalaydigan adabiyotdan to'g'ri foydalanishni ham bilish kerak.

Bu – pedagogika. Badiiy adabiyotdan to'g'ri foydalanish shakllanib kelayotgan shaxsning ma'naviy kamoloti garovidir. Ko'rinadiki, adabiyot bilan ishlash metodikasining mavqei inson kamoloti uchun adabiyotning o'zidan ortiq bo'lsa ortiq, lekin kam emas.

Inson o'z umrining turli bosqichlarida jisman ham, ruhan ham, aqlan ham turlicha taraqqiy topishi, har birining o'ziga xos tarzda rivojlanishi psixologiya ilmida isbotlangan.

Ayni zamonda, har davrda inson o'ziga xos mazmundagi adabiyotga ehtiyoj sezadi. Masalan, hayotining maktabgacha bo'lgan bosqichida har qanday bola ma'naviyatini sog'lomlashtirishda maktabgacha adabiy ta'limning o'ziga xos o'imi bor.

Tarbiyachi tomonidan adabiyotni to'g'ri idrok etishga yo'naltirilgan bola diqqat bilan eshitishga, eshitganlarini uqib olishga, mustaqil ishlashga, o'zgalarning fikrlarini ilg'ashga, o'zi va boshqalarning tuyg'ular olamini kuzatishga, o'zgan tuyishga o'rgana boradi. Olamni, Odamni va O'zligini kashf qila boshlaydi. O'z ichki "men"ining shakllanishida o'zi bevosita ishtirok etadi.

Shu ma'noda, badiiy asarlar ustida ishlashga bag'ishlangan mashg'ulotlarda taqdim etilgan o'quv materiallari mazmunan ta'lim-tarhiya jarayoni oldiga qo'yilgan maqsadlarga mutanosib bo'lishi taqozo etiladi.

Ya'ni maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilari bilan birgalikda ishlash uchun mo'ljallangan har qanday badiiy asar o'quv

materiali sifatida o'z mazmun-mohiyati, didaktik xususiyatlari bilan har xil guruhlardagi eng bilag'on tarbiyalanuvchidan ham bir pog'ona balandda turishi, shu bola ham o'quv materiali ustida ishlaganda o'zi uchun qiziqarli ma'lumotlarni olishi, ma'lum maqsadlarga erishishda bu o'quv materiali tayanch vazifasini o'tashi maqsadga muvofiqdir. Bu maktabgacha adabiy ta'limning vazifasi.

Bola maktabgacha ta'limni yakunlab maktabning boshlang'ich bosqichiga o'qishga kirganda uning nafaqat jismoniy, balki ruhiy-ma'naviy taraqqiyotida ham katta o'rganish sodir bo'ladi. U o'qituvchisini eng bilag'on shaxs hisoblaydi.

O'qituvchisining aytganlariga so'zsiz quloq osish, ishonish, unga o'xshashga intilish – boshlang'ich sinf o'quvchilariga xos bo'lgan umumiy xususiyat. Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun o'qituvchi – eng buyuk shaxs. U o'qituvchisi talablariga ixtiyoriy ravishda, astoydil bo'ysunadi.

Kichik o'quvchilarning ko'pchiligi o'qituvchisi aytganlarini quloq qoqmay bajaradi va doimiy ravishda uning ko'rsatmalarini kutishga moyil bo'ladi.

O'qituvchi qanday va nimani o'qitishidan qat'i nazar, uni bilib olish kerak deb hisoblaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari nazarida o'qish – ko'r-ko'rona ijrochilik, o'qituvchisiga taqlid, ustozni aytganlarini takrorlashdan iboratday tuyuladi. Mazkur davr pedagogik jihatdan bolada insoniy sifatlarni shakllantirishda o'qituvchi uchun eng qulay bosqich sanaladi. Va bu bosqichda ham adabiyotning o'z beqiyos o'rnini bor. Undan maqsadga muvofiq foydalanishni bilish, ya'ni boshlang'ich adabiy ta'limni to'g'ri tashkil eta bilish o'qituvchining pedagogik burchidir.

Ko'rinadiki, adabiyot o'qitish kechimi ta'limning har bosqichida o'z ish faoliyatiga ega bo'lgan, o'ziga xos yondashuvni talab qiladigan uzluksiz va uzviy jarayondir.

Adabiyot o'qitish metodikasi alohida fan sifatida maktabgacha ta'lim uchun ham, boshlang'ich sinflar uchun ham, o'rta, yuqori va oliy ta'lim uchun ham zarur hisoblanib, uning o'z obyekti va predmeti, maqsad va vazifalari, mazmuni va metodlarini aniqlab olish zarur. Bizgacha yaratilgan soha darsliklariga tayangan holda "Adabiyot o'qitish metodikasi" fanining *obyektini uzluksiz ta'lim tizimidagi adabiyot darslari*, deya ko'rsatish mumkin.

Mazkur fanning **predmeti** esa *uzluksiz ta'lim tizimida badiiy*

adabiyotning o'qitilishiga doir didaktik ashyolar va qonuniyatlar hamda badiiy asarni o'rganishda o'qituvchi-o'quvchi munosabatlaridagi hamkorlik jarayonidir.

«Adabiyot o'qitish metodikasi» fanining **maqsadi** adabiyot o'qituvchisining kasbiy kompetentligini shakllantirish, unga yoshlar ma'naviyatini qaror toptirishda badiiy asarning ta'sir kuchidan oqilona, optimal (eng oson, qulay, ma'qul) va samarali foydalanish yo'llarini o'rgatishdan iborat.

Adabiyot o'qitish metodikasi fani adabiyot darslarining ta'lim muassasalarida o'rganiladigan boshqa o'quv fanlaridan farqini ko'rsatish; adabiy ta'limdagi an'anaviy va novatorlik yondashuvga xos jihatlarni o'rganish; pedagoglarda adabiy ta'lim uchun optimal variantlarni belgilashda zarur bo'ladigan ko'nikmalarni shakllantirish; adabiyot darslarida o'qituvchi va o'quvchi faoliyati hamda ularning o'zaro munosabatidagi o'ziga xosliklar bilan tanishtirish singari vazifalarni o'z ichiga oladi.

Shundan kelib chiqiladigan bo'lsa, "Adabiyot o'qitish metodikasi" fanining **vazifalari** o'qitish jarayonida ta'limning samarali metod va usullaridan foydalanish yo'llarini o'rgatish, badiiy asar tahlilida o'quvchi ma'naviyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan jihatlarni ochish hamda undan maqsadga muvofiq tarzda foydalana bilishga yo'naltirishdan iborat.

"Adabiyot o'qitish metodikasi" fanining **mazmuni** ta'lim texnologiyalari, metodlari, usullari, shakllari va ularning o'ziga xos xususiyatlari, badiiy asar bilan bog'liq nazariy hamda didaktik tushunchalar, adabiy matn bilan ishlash jarayonida o'qituvchi-o'quvchi munosabatlaridagi xususiyatlar, ularning faoliyatini to'g'ri tashkil etish yo'llarini o'z ichiga oladi. «Adabiyot o'qitish metodikasi» fanining **ilmiy-tadqiqot metodlari** qatoriga:

– fanga doir ma'lumot yig'ishning aniq maqsadga yo'naltirilganligi;

– ilg'or tajribalarni o'rganish, tahlil qilish va ommalashtirish, ta'lim hujjatlarini tahlil qilish, o'qituvchi hamda o'quvchilar bilan individual suhbatlar tashkil etish kabilarni o'z ichiga oladigan kuzatish;

– sinalmagan pedagogik hodisalarni har xil sharoitlarda o'rganish maqsadida qo'yilgan ilmiy tajriba ko'rinishidagi eksperiment;

– ma'lum maqsadga yo'naltirilgan, aniq sharoit va tartibda o'tkaziladigan, o'quvchilarning ta'limiy hamda rivojlanish darajasini aniq o'lchaydigan tekshiruv tizimi bo'lmish test;

– ma'lumotlarni oldindan maxsus tayyorlangan savollar va anketalar ko'magida yalpi tarzda yig'ish shaklidagi anketa so'rovnomalari; ta'lim jarayonining son ko'rsatkichlari aniqlanishiga yo'naltirilgan statistik tahlil; metodik merosni tanqidiy o'rganish; o'quvchi ijodi namunalarini o'rganish va h.k.larni kiritish mumkin.

Talabalar «Adabiyot o'qitish metodikasi» kursini to'la o'zlashtirsalar, adabiy ta'limning metod va usullari haqida to'liq bilimga ega bo'lishlari, har qanday badiiy matnni ham ilmiy-filologik, ham didaktik, ham o'quvchilarning yosh xususiyatlarini inohatga olgan holda tahlil eta olishlari, adabiyot darslarini samarali tashkil eta bilishlari, o'quvchilar bilan professional muloqotga kirisha olishlari mumkin bo'ladi.

Ya'ni talabalar:

- ona tili va birorta chet tilda shaxslararo hamda madaniyatlararo masalalar yuzasidan og'zaki va yozma ravishda kommunikativ aloqaga kirisha olishlari;

- jamoa bilan ishlashda ularga xos bo'lgan ijtimoiy, etnik, madaniy va diniy tafovutlarga bag'rikenglik bilan yondasha olish malakasini egallagan bo'lishlari;

- filologik yo'nalishdagi ilmiy bilimlarni o'zlashtirish jarayoniga oqilona rahbarlik qilish ko'nikmasini egallashlari;

- maktab yoki boshqa ta'lim muassasalarida adabiyotdan sinfda va sinfdan tashqari ishlarni tashkil eta bilishlari;

- adabiyot mashg'ulotlarini mavjud ilg'or metodlar asosida tashkil qilish uchun zarur bo'lgan o'quv-metodik materiallarni tayyorlash ko'nikmasini egallagan bo'lishlari;

- o'quvchilarga filologik, didaktik ta'lim berish va tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish malakasiga ega bo'lishlari;

- professional faoliyatlarida har bir o'quvchi shaxsiga xos bo'lgan individual xususiyatlarni bilish va adabiy ta'lim amaliyotida qo'llay olish ko'nikmalarini egallagan bo'lishlari talab qilmadi.

Xulosa qilib aytganda, adabiyot o'qitish metodikasi ilmi adabiyot bilan ishlashning har bosqichida o'ziga xos ish uslubini talab qiladigan, o'zining ilmiy unsurlariga ega bo'lgan alohida fandır.

Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi

“Maqollar” mavzusini muammoli o‘rganish

5-sinflar «Adabiyot» darsligi¹ da taqdim etilgan xalq og‘zaki ijodi namunalari, xususan, «Maqollar» mavzusini (1 soat) muammoli o‘rganish xususida gapirib shuni aytish mumkinki, o‘qituvchi darsga tayyorlanish jarayonida bir qator maqollarni ajratib olishi va ularning mazmuni asosida muammoli vazifalar tayyorlashi taqozo etiladi. Chunki darslikda to‘qsonga yaqin maqol taqdim etilgan va bir soat moboynda ularning barchasini sharhlab o‘rganish, didaktik tahlilga tortish aslo mumkin emas.

Maqollar ustida ishlashga ajratilgan adabiyot darsida ularni o‘rganishga quyidagi talqin asosida yondashish taqozo etiladi: *“Maqollar xalq og‘zaki adabiyoti namunasi sifatida. Maqollarda xalq milliy tafakkuri qaymog‘ining aks etishi. Maqollarning shakliy tuzilishi, ularga xos qisqalik, ta’sirchanlik, teranlik kabi xususiyatlar haqida ma’lumot. Maqollarning kishilarni ezgu insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash vositasi ekanligi. Maqollarning mavzu doirasi. Vatanparvarlik, do‘stlik, ilm va kasb-hunar, oila, odob, tarbiya haqidagi maqollar”*². Chunki bu talqin adabiy ta’limning umumiy maqsadi asosida belgilangan.

Ma’lumki, adabiyot darslarida o‘rganish uchun taqdim etilgan har qanday asar – u ertak yoki doston bo‘ladimi, maqol yoki matal bo‘ladimi, didaktik tahlilga tortilmas, mazmun-mohiyatiga kirilmas, o‘quvchilar orasida muhokama qilinmas ekan, ularning samaradorlik darajasi hamisha past bo‘ladi. Ularni shunchaki o‘qib qo‘ya qolish o‘quvchi ma’naviyatiga minimal darajadagi ozuqani beradi. Shu bois, o‘qituvchi har xil yo‘nalishdagi bir nechta maqolni ajratib olgani va ularning ustida ishlash uchun har birining mazmuni asosida muammoli savol yoki muammoli topshiriq tayyorlashi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Masalan:

I. Birni ko‘rib, fikr qil, Birni ko‘rib, shukur qil.

Muammo: *“Fikr qilmaslik va shukur qilmaslik oqibati nima*

¹ Ahmedov S. va boshq. Adabiyot. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. I qism. Uchinchi nashr. – T.: «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2015. – 176 b.

² Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5–9-sinfi uchun adabiyotdan o‘quv dasturi. – T.: PTM, 2017. – 9-b.

bo'lishi mumkin?"

O'quvchilarni muammoning yechimi sari yo'naltiruvchi mantiqiy savol va topshiriqlar:

1. "Fikr qilish"ni qanday tushunasiz? U qanday amalga oshiriladi?
2. Nima uchun odam fikr qilishi kerak deb o'ylaysiz?
3. "Biri" deganni qanday tushundingiz? Bu "bir" nima yoki kim?
4. "Shukur qilish", Sizingcha qanday bo'ladi?
5. Kimga va nima uchun shukur qilinadi deb o'ylaysiz?

II. Izzat tilasang, ko'p dema, Sihat tilasang, ko'p yema.

Muammo: «Ko'p deyish va izzat bilan ko'p yeyish va sihatning bir-biriga qanday aloqasi bor?»

O'quvchilarni muammoning yechimi sari yo'naltiruvchi mantiqiy savol va topshiriqlar:

1. Sizingcha, izzat nima? "Sihat"ni qanday tushundingiz?
2. "Ko'p dema"ni o'z so'zlaringiz bilan tushuntirib bering.
3. Ko'p gapirishning odam izzat-hurmatiga qanday zarari bo'lishi mumkin deb o'ylaysiz?
4. Ko'p ovqat yeyishning salomatlikka qanday zarari bo'lishi mumkin, nima deb o'ylaysiz?
5. Nima deb o'ylaysiz, izzat-hurmat va salomatlikning inson shaxsi hamda hayoti uchun qanday ahamiyati bor? Ular bo'lsa nimaga erishiladi-yu bo'lmasa odam nima yo'qotadi?

III. Oltovlon ola bo'lsa, Og'zidagini oldirar. To'rtovlon tugal bo'lsa, Tepadagini endirar.

Muammo: «Og'zidagini oldir»ish bilan «Tepadagini endir»ishning odam uchun ahamiyati nimada?»

O'quvchilarni muammoning yechimi sari yo'naltiruvchi mantiqiy savol va topshiriqlar:

1. Nima deb o'ylaysiz, "oltovlon" deganda nima nazarda tutilayotgan bo'lishi mumkin?
2. "Ola bo'lish" haqida o'ylab ko'ring. Uni qanday tushundingiz?
3. Sizingcha, "og'zidagi" degani nima degani?
4. "To'rtovlon" deganda, Sizingcha, nima haqida gap ketyapti?
5. "Tepadagi" so'zini qanday tushundingiz? "Endirmoq" so'zi

nimani anglatishini bilasizmi?

6. "Tepadan enish" haqida eshitganmisiz? Fikringizni sharhlab, o'rtiqqlaringizga tushuntirib bering.

IV. Do'st achitib gapirar, dushman – kuldirib.

Muammo: «*Achitib gapirgan do'stdan kuldirib gapirgan dushman yaxshi*». O'quvchilarni muammoning yechimi sari yo'naltiruvchi mantiqiy savol va topshiriqlar:

1. "Achitib gapirish"ni qanday tushunasiz?
2. Do'st, Sizningcha, o'zi sizga do'st bo'lsa, nima uchun achitib, dilingizni og'ritib gapiradi?
3. Dushman sizga do'st bo'lmasa ham sizni kuldirib, yaxshi gapiradi. Buning tagida qanday haqiqat yashiringan bo'lishi mumkin, nima deb o'ylaysiz?
4. Nima deb o'ylaysiz, bu maqolni tuzgan xalq mana shu haqiqatni bilmaydimi? Yoki bu fikrning tagida biz bilmaydigan boshqa bir kuchli haqiqat bormi? O'ylab ko'ring.
5. Har ikkalasi (do'st bilan dushman)dan qaysi birining gapi siz uchun foydali deb o'ylaysiz? Nega bunday xulosaga keldingiz?

V. Yaxshi bilan yursang, yetarsan murodga. Yomon bilan yursang, qolarsan uyatga.

Muammo: «*Murodga yetish*» nima uchun muhim-u «*uyatga qolish*» nimasi bilan yomon? Har ikkalasi siz uchun qanchalar ahamiyatli?»

O'quvchilarni muammoning yechimi sari yo'naltiruvchi mantiqiy savol va topshiriqlar:

1. Nima deb o'ylaysiz, "yaxshi" kim? Uning yaxshiligini nimalarda ko'rish mumkin, Sizningcha?
2. "Murodga yetish"ni qanday tushunasiz? Odam murodiga yetmasa, nima bo'ladi, Sizningcha? Bu yaxshimi yomonmi? Nima uchun?
3. "Yomon"ning sifatleri nimalardan iborat? Nega u bilan yursangiz uyatga qolishingiz mumkin?
4. Nima deb o'ylaysiz, yaxshi bilan yomonni qanday aniqlash mumkin?

VI. El qo'risang, o'zarsan, Qo'rimasang, to'zarsan.

Muammo: *“Elni qo‘rish yoki qo‘rimaslikning sizga qanday aloqasi bo‘lishi mumkin?”*

O‘quvchilarni muammoning yechimi sari yo‘naltiruvchi mantiqiy savol va topshiriqlar:

1. Sizningcha “el” kim? Elni “qo‘rish”ni qanday tushunasiz?
2. Elni qo‘rish bilan sizning hayotda o‘zib ketishingizda qanday aloqa bo‘lishi mumkin, nima deb o‘ylaysiz?
3. “To‘zish”ni qanday tushunasiz? Buning odamga qanday aloqasi bo‘lishi mumkin?
4. Bu to‘zish bir sizga aloqadormi yoki butun elga tegishli bo‘lishi mumkinmi?
5. El to‘zib ketsa, nima bo‘ladi? Siz buni qanday tushunasiz?
6. To‘zib ketgan ellar haqida nima bilasiz?

VII. Yeridan ayrilgan yetti yil yig‘lar, Elidan ayrilgan o‘lguncha yig‘lar.

Muammo: *“Yer – Vatan – El. Odam uchun qay hiri muhim?”*

O‘quvchilarni muammoning yechimi sari yo‘naltiruvchi mantiqiy savol va topshiriqlar:

1. “yeridan ayrilish”ni qanday tushunasiz? Bu so‘z maqolda o‘z ma‘nosida ishlatilyaptimi yoki ko‘chma ma‘nodami? Fikringizni asoslang.
2. “Yer” so‘zi ko‘chma ma‘noda nimani anglatadi, bilasizmi?
3. Eldan ayrilish bilan Vatandan ayrilishning bir-biridan farqi bormi? Bor bo‘lsa, nimada?
4. Har ikkalasidan ayrilishni qanday tushunasiz? Bu ayriliqning o‘lim bilan qanday aloqasi bo‘lishi mumkin?

VIII. Olim bo‘lsang, olam seniki!

Muammo: *“Odam”. “Olam”. “Olim”. Bu uchala tushunchalarning sizga qanday aloqasi bor?*

O‘quvchilarni muammoning yechimi sari yo‘naltiruvchi mantiqiy savol va topshiriqlar:

1. “Olim bo‘lish”ni qanday tushunasiz?
2. “Odam bo‘lish” deganda nimani tushunasiz? Odamlikka qo‘yilgan mezonlar haqida o‘ylab ko‘ring.
3. Olim bo‘lish osonmi, odam bo‘lishmi? Har ikkalasining mezonlari qachon va kim tomonidan qo‘yilgani haqida o‘ylab ko‘ring.

4. Nima deb o'ylaysiz, siz uchun olim bo'lish muhimmi, odam bo'lishmi? Nega shunday deb o'ylaysiz?

5. Nima, olim bo'lish yomonmi? Unda nega bu maqolda olimlik ilgari surilyapti?

6. Olam odam uchun muhimmi, olim uchunmi? Bu muhimlik, Sizingcha nimadan iborat?

7. "Olam seniki"ni qanday tushundingiz? Olam sizga kerakmi? Nima uchun?

IX. Hunarli kishi xor bo'lmas.

Muammo: *"Hunarli" va "O'qimishli". Har ikkala tushunchadan qaysi biri odam uchun muhim?*

O'quvchilarni muammoning yechimi sari yo'naltiruvchi mantiqiy savol va topshiriqlar:

1. Nima deb o'ylaysiz, hunar nima?
2. "Xorlik"ni qanday tushunasiz?
3. O'qimishli odam ham xor bo'lishi mumkinmi? Nima uchun?
4. "Hunarli" va "O'qimishli" odamga misol keltiring.
5. Siz qay birini tanlaysiz? Nima uchun?

X. Bilmam, Mavlo naylar, Naylasada go'zal aylar.

Muammo: *"Mavlo (Alloh)ning go'zal bo'lmagan ishlari zamiridagi go'zallik nimadan iborat? Bu go'zal bo'lmagan go'zallikning sababchisi kim yoki nima?"*

O'quvchilarni muammoning yechimi sari yo'naltiruvchi mantiqiy savol va topshiriqlar:

1. "Naylar" so'zini qanday tushundingiz?
2. Allohning bandalar yaxshi tutumlarini rag'batlantirishi sababi nimada deb o'ylaysiz?
3. Noto'g'ri xatti-harakatlar uchun jazolanishning sababi nimada, Sizingcha? Bu ham Allohning go'zal tutumimi? Uning go'zalligi nimada deb o'ylaysiz?
4. Yaratuvchi qudratning rag'bati ham, jazosi ham nima uchun go'zal baholanishi haqida o'ylab ko'ring.

Amaliy faoliyatda, ya'ni dars jarayonida o'quvchilarga muammo va uning mazmun-mohiyati haqida ma'lumot berishning hojati yo'q. Beshinchi sinf yoshidagi o'quvchilar uchun buning ahamiyati ham,

qizig'i ham yo'q. O'qituvchi maqolni o'qib uni xattaxta (yoki ekran)da namoyish etadi va maqol matni mazmuni yuzasidan yuqorida taqdim etilgan savol-topshiriqlar ustida suhbat tashkil etadi. Suhbat oxirida maqol mazmuni yuzasidan tuzilgan muammoli savolni o'rta tashlab bu borada o'quvchilarning fikrlari so'raladi. Har bir sinfda har bir o'quvchi o'z imkoniyati doirasida muammo atrofida mulohaza yuritadi, o'z fikr-munosabatini aytadi. O'qituvchi rahbarligida fikrlar umumlashtirilib masalaning yechimi topiladi. Sinflar yuqorilab borilgani sari o'qituvchining bunday umumlashtiruvchi faoliyatiga o'rin qolmaydi. Chunki har bir o'quvchi o'z fikri va xulosasida qolishi kerak. Adabiy ta'lim uchun bu juda muhim natija hisoblanadi.

Savol va topshiriqlar:

1. Adabiyot o'qitish metodikasi fan sifatida ilmning alohida turi bo'lish uchun qo'yiladigan talablarga javob bera olishini bildingiz va bu talablar bilan tanishdingiz. Aytinch, ularni qanday tushundingiz? Mavzu bilan tanishish asnosida anglaganlaringizni o'z so'zingiz bilan, misollar keltirgan holda ifodalab bering.

2. Adabiyot o'qitish metodikasi fanining adabiyotshunoslik va pedagogika fanlaridan farqli jihatlarini bir asar misolida sharhlab tushuntirib bering.

3. Mazkur fanning predmetini qayta o'qing. Undagi: "*badiiy adabiyotning o'qitilishiga doir didaktik ashyolar va qonuniyatlari*"ni qanday tushundingiz? Fikringizni asoslang.

4. «Adabiyot o'qitish metodikasi» fanining maqsadiga e'tibor qiling: "... o'qituvchi va tarbiyachining kasbiy kompetentligi" deganda nimalarni angladingiz? "Umumiy pedagogika" kursidan olgan bilimlaringizga tayanib javob bering. Bu gap sizga qanchalik daxldor deb o'ylaysiz?

5. Adabiyot o'qitish uchun: "*yoshlar ma'naviyatini qaror toptirishda badiiy asarning ta'sir kuchidan oqilona va samarali foydalanish*"ning ahamiyatini qanday tushundingiz? Fikringizni kursdoshlaringiz bilan bo'lishing.

6. Ushbu fanning zimmasiga ortilgan vazifalarga e'tibor qiling: "*...badiiy asar tahlilida o'quvchi ma'naviyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan jihatlar*", Sizingcha, nimalardan iborat bo'lishi mumkin? Fikringizni bir asar misolida asoslashga urinib ko'ring.

7. Adabiyot darslarida badiiy bitiklardan: "...*maqsadga muvofiq*

tarzda foydalana bilish”, Sizningcha nimani anglatadi? Qanday maqsad nazarda tutilayotgani haqida o‘ylab ko‘ring.

8. “Adabiyot o‘qitish metodikasi” fanining mazmunida aks etgan: “...matn bilan ishlash jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatini tashkil etish” masalasini qanday angladingiz? Bu faoliyatning bir qismi bevosita Sizga daxldor ekaniga diqqat qilgan holda “subyekt-obyekt” va “subyekt-subyekt” munosabatlarini pedagogik bilimlaringiz asosida sharhlang. Fikrlaringiz borasida kursdoshlaringiz bilan maslahatlashing.

9. Talabaga, ya‘ni Siz – bo‘lajak o‘qituvchiga qo‘yilayotgan talablarga diqqat qiling. Ular orasida sizning qo‘lingizdan kelmaydiganlari bormi? O‘zingizda ularning barchasini egallashga moyillikni his qilyapsizmi? Aks holda nima qilish kerak deb o‘ylaysiz?

10. O‘rganish uchun taqdim etilgan har bir maqol mazmuni yuzasidan taklif etilgan muammolarning yechimi ustida mulobaza yuriting. Bu yo‘nalishdagi savollarga javob hering. O‘zingizni sinab ko‘ring.

11. Berilgan o‘nta maqolni oddiy didaktik tahlilga tortgan holda o‘rganish yo‘llarini tavsiya eting. Qay birida samaradorlik kuchli ekanini aniqlang. Fikringizni misollar bilan isbotlang. Auditoriyada birgalashib muhokama qiling.

12. “Men tanlagan kasb va unga munosabatim” mavzusida esse yozing. O‘qituvchilik kasbi, unga muhabbat, o‘qituvchilik burchi va mas‘uliyati kabi masalalar ruhiyatingizda qanchalik o‘rin egallaganligi haqida yozma mulohaza yuriting.

2-MAVZU. ADABIYOT O'QITISH METODIKASI ILMI TARIXI VA SHAKLLANISH TARAQQIYOTI

Reja:

- 1. Adabiyot o'qitish metodikasining tarixi va shakllanishi.*
- 2. Adabiyot o'qitish metodikasi fanining o'tmishdagi buyuk allomalar, mudarris olimlarning qarashlariga tayanishi.*
- 3. Metodik fikrlar tarixining o'zbek xalqi va millat adabiyoti taraqqiyoti bilan bog'liqligi.*
- 4. Fanning mustaqillik davridagi rivojlanish tamoyillari.*
- 5. Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi.*

Adabiyot o'qitish metodikasi fanining tarixi haqida gapirib shuni aytish mumkinki, insoniyat tarixida og'zaki va yozma adabiyot paydo bo'lgandan buyon uni odamlar ruhiyatiga ta'sir qila oladigan darajaga yetkazish bilan bog'liq muammolar haligacha o'zining to'liq yechimini topganicha yo'q.

Xususan, o'zbek adabiyotini o'qitish nazariyasi hamda metodikasi tarixi haqida gapirilarkan, uni yaqin-yaqinlargacha ham, asosan, rus inqilobi bilan bog'liq holda talqin va targ'ib etilganini ta'kidlab o'tish joiz. Aslida, turkiy xalqlarda adabiyot o'qitish bilan bog'liq masalalar juda qadim zamonlarga borib taqaladi. Adabiyotlarga tayanib bu muammoning boshi O'rxun-Enasoy yodgorliklarida o'z aksini topgan, deyish mumkin. Adabiyot va badiiy so'zning mohiyatiga kirish masalalari Sharq xalqlari, jumladan, o'zbek xalqi hayotida har doim juda katta ijtimoiy-ma'naviy ahamiyatga ega bo'lib kelgan.

Masalan, O'rta Osiyoning ulug' mutafakkiri Abu Nasr Forobiy ovoz va nutqning tarbiyaviy ahamiyatiga alohida e'tibor berib, «Ilmlarning kelib chiqishi» («Iksu ul-ulum») nomli risolasida badiiy asarni ifodali o'qish, o'qiganini hikoya qilib berish zo'r san'at ekanini alohida ta'kidlagan. Uningcha, hikoyachilik san'atini yaxshi egallagan kishilar «hakim» deyiladi. O'qish va notiqlik san'atini chuqur egallagan shaxslar esa faylasuflar, donishmandlar bilan tenglashtiriladi.

Qomusiy olimlardan yana biri Abu Ali Ibn Sino badiiy asarning inson ruhiyatiga ta'siri haqida gapirib, g'azal eshitilganda ko'ngil kishilarning ahvoli shodlik va kulguga yoki g'amginlik va yig'iga

moyil bo'lishini, ayniqsa, judolik va hajr tilga olinganda bu holatlar ortishini alohida ta'kidlaydi.

Abu Rayhon Beruniy ham "Avesto", arab adabiyoti, «Kalila va Dimna» va hind adabiyotiga oid ko'plab asarlarni tahlil qilib ularni, qiyoslarkan, kitobxonni ulardan o'mak va namuna olishga chaqiradi.

Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida ham alohida, birgalashib va ko'plashib o'qish haqida qarashlar mavjudligini ko'rish mumkin.

Yusuf Xos Hojib ham o'z bitiklarida so'z va uning ma'nolariga alohida to'xtalib o'tgan. U badiiy so'zni «*muqaddas hodisa*» deb biladi. Insonning aql-u zakovati shu hodisalarni ajrata olishida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi. So'z va u tashiydigan ma'nolarni bilish uchun tarbiyalanuvchi bunga yo'naltiruvchi shaxsga ehtiyoj sezishini aytadi. Ko'rinadiki, hamma zamonlarda ham badiiy so'z va uning tahliliga zarurat bo'lgan.

Alisher Navoiy, Bobur, Munis va boshqa adiblar ijodida ham badiiy so'zning inson tarbiyasiga, uning ma'naviy kamolotiga ta'siri bilan bog'liq qimmatli fikrlarni juda ko'plab uchratish mumkin.

XVII asrdan XIX asrning birinchi yarmigacha o'tgan davrda, ayniqsa, XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlarida Turkistonda pedagogik, metodik fikr o'ziga xos tarzda rivojlandi. Masalan, Dilshod Barno (1800–1906) asarlaridan uning ellik bir yil maktabdorlik qilganini, to'qqiz yuzga yaqin qizni savodli qilib chiqarganini, ulardan yaqin to'rtidan bir qismi «tab'i nazmi bor» shoira, oqila qizlar bo'lib yetishganini ko'rish mumkin. Anbar Otindek tanikli shoira ham Dilshod Barno maktabining o'quvchisi bo'lganini ta'kidlash o'rinlidir.

Adabiyot o'qitish ishiga o'tgan asr boshlarida alohida e'tibor qaratildi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon kabi shoir va yozuvchilar xalqining ma'rifatli bo'lishi ma'naviy kamolotning asosi ekanini nazarda tutib izlandilar, yangicha mazmundagi asarlar yaratishga kirishdilar.

Masalan, Behbudiy o'zining «Padarkush» nomli bitigida ma'rifatning inson hayoti, insoniyat taqdiri uchun qanchalik katta ahamiyat kasb etishini namoyish etgan. U bir qator badiiy va ilmiy-pedagogik asarlarida milliy va insoniy qadriyatlarini anglashda ma'rifatli bo'lish zarurligini alohida ta'kidlagan.

Abdulla Avloniy ham o'z davrida chop etilgan «Birinch muallim», «Ikkinchi muallim», «Turkiy Guliston yoxud Axloq», «Maktab gulistoni» singari asarlarida, bosilmay qolgan «Uchinchi muallim», «Maktab jug'rofiyasi», «Hisob masalalari» singari darsliklarida yosh avlodni ma'rifatli bo'lishga undagan bo'lsa, «Maktab Gulistoni» darsligida bevosita adabiy ta'lim haqida so'z yuritib badiiy asarlarni ifodali o'qish, yakka va ko'pchilik bo'lib o'qish, ichdan o'qish, dialog, dramatik asarlarni o'qish yo'llari haqida ma'lumot beradi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy esa 1914–15-yillarda boshlang'ich maktablar uchun «Yengil adabiyot», «O'qish kitobi», «Qiroat kitobi» singari darsliklar yozgan bo'lib, muallif ularda o'qish, matn ustida mustaqil ishlash, sinfdan tashqari o'qish ishlariga alohida e'tibor bergan. Hamza o'z darsliklarida badiiy so'z ko'magida o'quvchilarning ma'rifiy va ma'naviy yetukligini ta'minlashni nazarda tutgan.

Fitratning shu davrda yaratilgan «Adabiyot qoidalarini» kitobini nafaqat adabiyot nazariyasiga, balki adabiyottanuv masalasiga, uni o'qitish ishlariga ham oid qo'llanma deb atash mumkin.

«Adabiy o'qish» atamasi ta'lim amaliyotiga o'tgan asrning 30-yillarida kirib keldi. Adabiy o'qish uchun tanlangan asarlarni g'oyaviy-badiiy tahlil qilish asosiy o'rinni egallardi, ya'ni badiiy asardan siyosiy, partiyaviy g'oya axtarilardi. Asarlar badiiy, estetik mazmumga qarab emas, ijtimoiy davrga qanchalik xizmat qilishiga qarab tanlanardi.

O'sha davrlarda yaratilgan «Adabiyot dasturi» tarixiylik asosiga ega bo'lib, unda klassik hamda so'nggi davr adabiyotining yirik namoyandalari asarlaridan namunalar taqdim etilgan. Ammo, bu dasturda ayrim badiiy asarlarni o'zlashtirish emas, balki yozuvchilarning hayoti va ijodini bayon etish, ijodning ijtimoiy-siyosiy mohiyatini, yozuvchining sinfiy mavqeyini ochishga ko'proq e'tibor berilgan.

Sovetlar davridagi kommunistik partiya talablarining adabiyot o'qitish jarayoniga hukmron tamoyil sifatida kiritilishi ta'lim tizimida adabiyotning o'qitilishini bir yoqlamalilikka olib keldi. «To'liqsiz o'rta va o'rta maktablar uchun programmalar» (1938)da adabiy asarni o'qishga asosiy urg'u berilgan. Sal keyinroq tuzilgan «O'rta maktab programmalarini» (1940)da o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini

o'zlashtirishga ma'lum darajada e'tibor berilgan, asarni ifodali o'qish, savol va topshiriq hamda mashqlar asosida asarning g'oyaviy mazmunini o'zlashtirish tavsiya etilgan. Tanlanadigan asarlarning o'quvchilar yoshi va bilim saviyasiga mos bo'lishiga ma'lum darajada e'tibor qaratilgan.

1934-yilda A. Sa'diy tomonidan «O'rta maktablarda adabiyot o'qitish nazariyasi va metodikasining asosiy masalalari» degan maxsus kitob yaratildi. Unda adabiyotni maxsus fan sifatida o'qitish, bolaga adabiy ta'lim berishda tegishli izchillik va mantiqiy qoidalar bo'lishi ko'rsatib o'tilgan.

I.Sultonovning «Adabiyot nazariyasi» (1940) darsligining yaratilishi faqat adabiyotning umumiy qoidalari, uning nazariy masalalarini umumlashtirishi bilangina emas, balki bu nazariy tushunchalarning ta'lim jarayoniga olib kirilishi uchun ham qulay zamin yaratdi.

O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi fanining rivojida 50-yillarda faoliyat ko'rsata boshlagan ko'plab olimlarning xizmati katta.

S. Dolimov, G. Karimov, N. Mallayev, H. Ubaydullayev, Q. Ahmedov, A. Zunnunov, S. Ismatov singari olimlar bu sohaning mustaqil fan sifatida kamol topishiga munosib hissa qo'shganlar. Ularning adabiyotshunoslikning turli sohalaridagi, metodika ilmidagi xizmatlari tufayli o'rta maktablar uchun tuzilgan dastur va darsliklar ma'lum darajada muntazamlik kasb eta boshladi. «Adabiyot o'qitish metodikasi» deb nomlangan birinchi darslik S. Dolimov va H. Ubaydullaevlar (1967) tomonidan yaratilgan¹.

Darslikda ifodali o'qish, uning mazmun va mohiyati, turlari haqida yaxlit ma'lumotlar berilgan. Kitobda adabiyot o'qitishdagi nazariy asoslardan tortib, uning bevosita amaliyotdagi holatlarigacha bo'lgan hodisalar qamrab olingan. Bundan tashqari, adabiyot o'qitish metodikasi va uning nazariy asoslari, adabiy o'qish, adabiy o'qish yuzasidan sinfdan hamda maktabdan tashqari ishlar, rejalashtirish va jihozlash singari masalalari ham qamrab olingan. Amaliy faoliyat bilan aloqador masalalarga katta e'tibor berilganligi kitobning asosiy yutug'idir. Mualliflar har bir nazariy muammoni aniq misollar bilan

¹Долимов С., Убайдуллаев Х., Ахмедов К. Адбиёт ўқитиш методикаси. Университетларнинг филология факультетлари ва педагогика институтларининг тил ва адбиёт факультетлари учун қўлланма – Т.: Ўқитиш, 1967. – 448 б.

dalillashga harakat qilishgan. Shunga qaramay, unda o'sha davr mafkurasining kuchli ta'siri ochiq sezilib turadi.

S. Dolimovning «5-sinf «Vatan adabiyoti» xrestomatiyasi uchun metodik qo'llanma» nomli kitobi¹ varaqlanganda kishida o'tgan asrning 70-yillarida o'zbek adabiyotini o'qitishdagi o'ziga xosliklar haqida muayyan tasavvur paydo bo'ladi. Bu asar o'z davrida adabiyot darslari samaradorligini ta'minlash uchun amaliy tavsiyalarga boyligi bilan e'tiborlidir.

Qudrat Ahmedov ham o'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi ilmiyga ma'lum hissa qo'shgan olimlardandir. «Hamza Hakimzodaning «Boy ila xizmatchi» dramasi o'rganish» nomli tadqiqot ishi² olimning bu sohaga qo'shgan hissasi namunasidir.

Adabiyot o'qitish metodikasi fani rivojida Asqar Zunnunovning ham o'ziga yarasha xizmati bor. A. Zunnunov o'zbek adabiyoti o'qitish metodikasiga oid ko'plab kitoblarida o'z davrining talablaridan kelib chiqqan holda faoliyat olib borgan. Uning «Maktabda G'afur G'ulom hayoti va ijodini o'rganish», «O'zbek adabiyoti metodikasi tarixidan ocherklar», R. Usmonov bilan hamkorlikda yaratgan «7-sinf «Vatan adabiyoti» darslik-xrestomatiyasi uchun metodik qo'llanma», «Adabiyot o'qitish metodikasi»³ singari bir qator asarlari shular jumlasidandir.

Mamlakatimiz o'z mustaqilligiga erishganidan keyin adabiyot o'qitish metodikasi ilmiyda ham keskin o'zgarishlar yuz bera boshladi. Chunki egamanlik ta'lim tizimi, xususan adabiy ta'lim oldiga ma'naviy komillik sari yuz tutgan avlodni shakllantirish vazifasini qo'ydi. Ma'lumki, Komil shaxs tarbiyalash yuki hamma zamonlarda adabiyotning zimmasida bo'lgan. Bu davr metodistlarining har biri mazkur vazifani o'z imkoniyatlari darajasida uddalashga harakat qilmoqdalar.

¹ Dolimov S. 5-sinf «Vatan adabiyoti» xrestomatiyasi uchun metodik qo'llanma. – T.: Ukituvchi, 1968. – 103 b.

² Ahmedov K. X. X. Nizomiyning «Boy ila xizmatchi» dramasi o'rganish. – T.: Ukituvchi, 1968. – 67 b.

³ Zunnunov A. Z. O'zbek adabiyoti metodikasi tarixidan ocherklar. – T.: «Ukituvchi» 1973. – 234 b.; Zunnunov A. O'zbek adabiyoti metodikasi tarixidan ocherklar. Ukituvchilar uchun qo'llanma. – T.: Ukituvchi, 1975. – 160 b.; Zunnunov A., Xotamov N. Adabiyot nazariyasidan qo'llanma. Urtacha maktablar uchun. – T.: Ukituvchi, 1978. – 189 b.; Zunnunov A. Z. Maktabda G'afur G'ulom hayoti va ijodini o'rganish. – T.: Ukituvchi, 1979. – 60 b.; Zunnunov A. Z., Usmonov R. 7-sinf «Vatan adabiyoti» darslik-xrestomatiyasi uchun metodik qo'llanma. – T.: Ukituvchi, 1980. – 130 b.; Zunnunov A., Alijev A. Adabiyotni boshqa ixtismoniy fanlarga bog'lab o'rganish. – T.: «Ukituvchi», 1982. – 145 b.; Zunnunov A. Z., Xotamov N., Esmonov J., Ibrohimov A. Adabiyot o'qitish metodikasi. – T.: «Ukituvchi», 1992. – 271 b.; Zunnunov A. Pedagogik tadqiqot metodikasi. – T.: Ukituvchi, 2000. – 136 b.

Mazkur davrning keksa avlodi sanalmish prof. To'xtamurod Boboyev 1930-yilda Samarqand viloyatining Xatirchi tumanida tug'ilgan. 1956-yilda Alisher Navoiy nomidagi Samarqand davlat universitetining O'zbek filologiyasi fakultetini tamomlagan.

T. Boboyev 1967-yilda "O'zbek prozasida ijobiy qahramon muammosi" mavzusida nomzodlik, 1998-yilda "Oliy o'quv yurtlarida o'zbek she'riyati poetikasini o'rganish" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan. U yuzdan ortiq ilmiy va o'quv-metodik asarlar muallifi. Olimning "Adabiyotshunoslikka kirish", "She'r ilmi ta'limi", "Adabiyotshunoslik asoslari", "Aruz vaznlarini o'rganish", "O'zbek she'r tuzilishi asoslarini o'rganish", "Qofiya ilmi saboqlari", "Badiiy san'atlar" kabi o'quv qo'llanmalari, "Zamondoshimiz – adabiyotimiz qahramoni" nomli monografiyasi, oliy o'quv yurti talabalari uchun yozilgan "Adabiyotshunoslik asoslari" darsligi adabiyot o'qitish ilmi amaliyotida bugun ham qo'llanilib kelinmoqda.

T. Boboyev «She'r ilmi ta'limi» nomli metodik-qo'llanmasida bo'g'insiz she'r misralarini tasavvur qilib bo'lmashligini, she'rning qalbi bo'lmish musiqiylik va ritmni vujudga keltirishda eng faol ishtirok etuvchi unsur bo'g'in ekamini ta'kidlab: *"Barmoq tizimida bo'g'inlar turoqlarni, turoqlar turkumni, turkum va'nni, va'n ritmini, ritmi musiqiylik, musiqiylik poetik g'oyani vujudga keltiradi. She'r unsurlari bir-biri bilan uzviy bog'liqlikda, bir-biri bilan mustahkam aloqaga kirishgandagina o'z vazifasini o'tay oladi"*, - deb yozgan edi. Olimning metodik tavsiyalaridan adabiyot o'qituvchilari she'r tahlilida amaliy foydalanishlari mumkin.

Egamanlik davri o'zbek adabiyot o'qitish metodikasi fani rivojida prof. U. Dolimovning o'ziga xos o'rnini bor. Ulug'bek Dolimov 1939-yilda Toshkent shahrida tug'ilgan, 1962-yili ToshDU (O'zMU) filologiya fakultetini tamomlagan. 1971-yilda "Ma'rifatparvar shoir Is'hoqxon Ibratning hayoti va ijodi" mavzusida nomzodlik, 2008-yili "Jadid maktablari: ularda ona tili va adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy hamda amaliy asoslari" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qildi.

U O'zbekiston va xorijda e'lon qilingan 200dan ortiq ilmiy maqolalar, "Ma'rifat darg'alari" (prof. B. Qosimov bilan hamkorlikda), "Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti" nomli darslik (hammualliflikda), "Is'hoqxon Ibrat", "Turkistonda jadid maktablari",

“Milliy uygʻonish pedagogikasi” “Oʻzbek pedagogik ensiklopedik soʻzligi” (hammualliflikda) kabi oʻndan ortiq kitoblar muallifi.

Ulugʻbek Dolimovning “Milliy uygʻonish pedagogikasi” asari olimning adabiyotshunoslik va pedagogika sohasidagi bilimlari uygʻunligida yaratilgan. Kitobda anʻanaviy mahalliy maktablar va ularda oʻqitish usullari, madrasa taʼlimi, oʻlkada Rusiya hukmronligi oʻrnatilgandan keyin tashkil etilgan rus-tuzem maktablari, ularda oʻqitish mazmuni va metodlari, jadid maktablarining shakllanishi, ular rivojida hayriya jamiyatlarining ahamiyati, yangi oʻqitish metodi – “usuli savtiya”ning nazariy hamda amaliy asoslari, jadid maktablarida ona tili va adabiyot oʻqitish masalalari va butun Turkiston oʻlkasi boʻyicha maorif tuzumlarini, ulardagi ilk yangi maktablar toʻlaligicha qamrab olingan. Kitobning ikkinchi qismi Milliy uygʻonish davri pedagogikasining eng yetuk namoyandalari hayoti, faoliyati va ijodiga bagʻishlangan tugal adabiy-pedagogik portretlardan tashkil topgan. Isʼhoqxon Ibrat, Siddiqiy-Ajziy, Saidrasul Saidaziziy, Vasliy Samarqandiy, Behbudiy, Shakuriy, Munavvarqori, Avloniy, Sadriddin Ayniy, Soʻfizoda, Hoji Mum, Fitrat, Hamza, Elbek, Shokirjon Rahimiy singari jadid maorifchilari haqida dalillar, tahlillar, ilmiy mushohadalar va umumlashmalar oʻz ifodasini topgan. Bir soʻz bila aytganda, Ulugʻbek Dolimov ilk bor pedagogika ilmida jadid pedagogikasining butun mohiyati va koʻlami bilan birlamchi manbalar asosida tadqiq etgan olimdir.

Oʻzbek adabiyotini oʻqitish metodikasi sohasiga oʻz munosib hissasini qoʻshgan olim prof. Safo Matjonov 1947-yil 23-yanvarda Qoraqalpogʻistonning Amudaryo tumanidagi Qipchoq qishlogʻida ziyoli oilasida tugʻilgan.

1965-69- yillarda Nizomiy nomidagi TDPIda tahsil olgan. S. Matjonov 1983-yilda “70-yillar bolalar qissalarida syujet” mavzusida nomzodlik, 1998-yilda “Umumiy oʻrta taʼlim tizimida adabiyotdan mustaqil ishlarni tashkil etish usullari” mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan.

Safo Matjon – bolalar adabiyoti bilimdoni. Olimning ilmiy-ijodiy izlanishlari oʻtgan asrning 70-yillari ikkinchi yarmidan boshlanib, asosan bolalar adabiyoti va kitobxonligi, taʼlim-tarbiya masalalariga bagʻishlangan. Bu ikki yoʻnalish bugungi kungacha olim izlanishlarining asosini tashkil etib kelmoqda.

Professor S. Matjonning o'tgan vaqt maboynida yaratgan "Bolalar she'riyatida lirik qahramon", "Hayot haqiqati va badiiy haqiqat", "Og'ir yillar qissasi", "Qahramonning ta'sir kuchi", "Shoir ko'p, ammo...", "Bolalar kitobxonligi", "Oila – maktab – kitobxon", "Hikoya qanday o'qiladi?", "Poklanish davri va bolalar adabiyoti", "Bolalar adabiyoti: san'atmi yo tarbiya", "Komillik mezonlari" kabi turli yillarda chop etilgan ko'plab maqolalari, shuningdek, "Bolalar adabiyotini sinfdan tashqari o'qish", "Tiriklik suvi", "Kitob o'qishni bilasizmi?", "O'qish kitobi" (4-sinf uchun hammualliflikda yaratilgan) darsligi, "Uzluksiz ta'lim tizimida adabiyotdan mustaqil ishlarni tashkil etish usullari", "Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar" kabi yigirmadan ortiq adabiy-tanqidiy maqolalar to'plami, darslik, o'quv qo'llanma hamda monografiyalarining yetakchi g'oyasini kitobxonlik, bolalar nasri syujeti, adabiyot o'qitishning dolzarb muammolari tashkil etadi. Olim sinfdan tashqari mustaqil ishlarga oid qo'llanmalarida komil inson tarbiyasini bosh masala qilib qo'yadi, badiiyat va ma'naviyat muammolari ilmiy, ilmiy-metodik ishlarining yetakchi mavzusi sifatida namoyon bo'ladi.

Olimning ilmiy yo'nalishlaridan birini tashkil etuvchi kitob va kitobxonlik muammolari ham o'zining ilmiy-amaliy ahamiyati bilan alohida e'tiborga loyiq.

Ushbu mavzudagi bir qator o'quv qo'llanmalari bilan birga "Kitob o'qishni bilasizmi" nomli kitobida kitobxonlik madaniyati haqida so'z yuritiladi, badiiy asarni o'qish va uqish salohiyati haqida qimmatli mulohazalar bayon etiladi: *"Siz darsliklardan hayot va uning qonuniyatlari haqidagi bilimlar bilan tanishasiz, ularni aql kuchi bilan qabul qilasiz, xotirangizda qayd etasiz. Ammo bu bilim va xulosalar hissiyotingizga zarracha ta'sir ko'rsatmaydi. Badiiy asarni o'qiganda sizdagi bu "loqaydlik" faol munosabatga almashinadi. Qalbingiz cheksiz shodliklarga chulg'anadi – ruhlanasiz, g'azablanasiz, izzat chekasiz. Chunki u qalb dardi tufayli yaratilgan, dard esa suhbatdoshni basarq qoldirmaydi"*¹.

Pedagogika fanlari doktori Safo Matjonov bugungi kunda bam adabiyot o'qitish muammolari va sbakllanib kelayotgan yosh

¹ Safo Matjon. Kitob Uqishni bilasizmi? - T. "Uqituvchi", 1993, 11-bet.

avlodning ma'naviy kamoloti yo'lida kitobning ahamiyati, o'rni va roli haqida izlanishlarini davom ettirmoqda¹.

O'zbek adabiyot o'qitish metodikasi ilmida o'z salmoqli hisssasi bilan yetakchi o'rinlardan birini egallab turgan olim prof. Qozoqboy Yo'ldoshev 1949-yilning 9-mayida Sirdaryo viloyati Boyovut tumanidagi Dehqonobod qishlog'ida tug'ilgan. 1970-yilda Sirdaryo pedagogika institutini bitirgan.

Q. Yo'ldoshev 1985-yilda "O'zbek satirik hikoyalarida xarakter tasviri evolyutsiyasi" mavzusida nomzodlik, 1997-yilda "Yangicha pedagogik tafakkur va umumta'lim maktablari adabiyot o'qitishning ilmiy-metodik asoslari" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qildi.

Q. Yo'ldoshevning jami yetti yuzga yaqin ilmiy ishlari orasida 130dan ortig'i mamlakat umumta'lim maktablari o'quvchilari uchun yaratilgan darslik va o'qituvchilarga mo'ljallangan metodik qo'llanmalardan iborat. Bulardan tashqari, Qozog'iston Respublikasidagi o'zbek maktablarining 5-11-sinflari uchun yaratilgan, bir necha o'n yillardan beri qayta-qayta nashr etilib kelinayotgan "O'zbek adabiyoti" darsliklari va ularning har biri uchun yozilgan metodik qo'llanmalar, Qirg'iziston Respublikasidagi o'zbek maktablari 6-,7-,8-sinflari uchun yozilgan "O'zbek adabiyoti" darsliklari olimning metodik tadqiqotlari ko'lamidan dalolatdir.

Prof. Q. Yo'ldoshevni adabiyot o'qitish metodikasi ilmida burilish yasadi, - deyish mumkin. Olim tubdan o'zgargan jamiyatdagi adabiy ta'limni mohiyatan o'zgartirishning ijtimoiy, ilmiy va pedagogik asoslarini ko'rsatib berdi.

U adabiy faktlarni bildirishning o'zi adabiyot saboqlari uchun maqsad emasligini, badiiy asar bilan tanishish o'quvchilarda ezgu ma'naviy sifatlar shakllantirishga qaratilishi kerakligini ta'kidlab yozadi: *"Aslida adabiyot tarixiga daxldor biror dalilni sharillatib aytib bera oladigan, ammo ma'naviyatida ezgu fazilatlar bo'lmagan o'quvchidan ko'ra, ...badiiy asarlarning qahramonlariga xos insoniy fazilatlarni o'z tabiatiga singdirgan, sirtidan qaraganda, nofaolday tuyuladigan o'quvchilar jamiyatimiz uchun ko'proq zarurdir"*².

¹ C. Matjonov haqidagi ma'lumotlar uning 70 yilligiga bag'ishlab tayyorlangan "Til va adabiyot ta'limining dolzarb masalalari" nomli maqolalar to'plamidan olindi (Toshkent: TDO-TAU, 2017).

² Yo'ldoshev K. Adabiyot o'qitishining ilmiy-nazariy asoslari. - T.: Uquvchi, 1996, 42-bet.

Olim adabiy ta'limni tubdan yangilashda uning milliy-tarixiy ildizlariga tayanish kerakligini alohida ta'kidlaydi: *"Qadim Turkistondagi maktablarda badiiy adabiyot asrlar davomida tajalli nazariyasiga tayanilgan holda o'qitilib kelingan. Negaki, ...chinakam badiiy asarlarning asosiy qismi yaratilishida tajalli tamal toshi vazifasini o'tagandir. Bu nazariyaga tayanadigan adabiy ta'lim o'quvchilarda ma'naviy sifatlarning shakllanishiga, bolalarda yaratuvchining qudratidan hayratlanish, qahridan qo'rqish, go'zalligidan zavqlanish singari xislatlarni barpo etishga ahamiyat beradi. O'quvchilarning qalbini tarbiyalashga, tuyg'ularini, hissiyotlarini noziklashtirishga diqqat qiladi. Tajalli asosida ish ko'radigan adabiy ta'lim komil shaxs tarbiyalashni maqsad deb hisoblaydi"*¹.

Olim o'quvchilar ma'naviyatini shakllantirishda asarlarning o'quv tahlili ustuvor mavqeda bo'lishi lozimligini qayd etadi.

Mustaqil yurtimizda adabiyot o'qitish jarayonining yo'nalishini belgilab beruvchi "Adabiy ta'lim konsepsiyasi" nomli bosh hujjatni yaratishda ham Q. Yo'ldoshev ilg'or qarashlarga tayangan. Uning rahbarligida yaratilgan adabiy ta'lim standarti, dasturi, ular asosida yaratilgan darslik, o'quv va metodik qo'llanmalarda milliy qadriyatlar va estetik asoslar ustuvorlik qiladi.

Q. Yo'ldoshev «Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari»² kitobida adabiy ta'lim tizimini tubdan yangilashning ilmiy-nazariy va tashkiliy tamoyillarini ishlab chiqqan. Asarda olim o'quvchilarga tayyor tushunchalar berish emas, balki badiiy matn asosida o'quvchilarda ma'naviy qarashlar, estetik did qaror topdirish birlamchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatib bergan. U «Adabiyot o'qitish metodikasi» qo'llanmasi mualliflaridan biri sifatida adabiy ta'limning o'zak masalalariga yangicha yondashuv namunasini ko'rsatgan.

Olimning adabiy ta'limni «...yangi ijtimoiy ong talablari darajasida tashkil etishning tamoyillarini belgilash pedagogika nazariyasi uchun ham, adabiyot o'qitish metodikasi uchun ham, tarbiya amaliyoti uchun ham kechiktirib bo'lmaydigan zarurat»³ ekanini alohida ta'kidlashi adabiyot o'qitishni yangilashning muhim masalalarini ko'zda tutadi. Milliy va chet eldagi ilg'or

¹ Юлдашев К. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. – Т.: Уқитувчи, 1996, 81-бет.

² Юлдашев К. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. – Т.: Уқитувчи, 1996, 22-бет.

³ Юлдашев К. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. – Т.: Уқитувчи, 1996, 178-бет.

pedagogik qarashlarni qiyoslab o'rganish, adabiyot o'qitishda tayaniladigan metodik, pedagogik va estetik asoslarga yangilanayotgan pedagogik tafakkur nuqtai nazaridan yondashuv olimning ilmiy tadqiqotlari qimmatining oshuviga sabab bo'ldi.

Mustaqillikning ilk yillarida umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun "Adabiyot" o'quv fanidan dastur va darsliklarning yangi avlodini yaratishning nazariy asoslarini belgilab olish zarur edi. Q.Yo'ldoshev tomonidan «Adabiyot o'qitish konsepsiyasi» ishlab chiqildi. So'ngra shu yo'nalishning "Davlat ta'lim standarti" (Q. Husanboyeva bilan hamkorlikda) yaratildi. Ushbu davlat ahamiyatiga molik rasmiy hujjatlarga tayangan holda "Adabiyot" dasturi va darsliklarning yangi avlodi yozildi. Bularning yaratilishida olimning xizmatlari katta bo'ldi.

Q. Yo'ldoshevning "Adabiyot" darsliklari pedagogika, metodika, psixologiya va adabiyotshunoslik ilmidagi eng yangi qarashlarga tayangan holda yaratilib, yangi davr nafasini aks ettirishiga alohida e'tihor qaratdi. Uning darsliklarida:

- badiiy matnga estetik hodisa sifatida qarab, o'quvchilarga badiiy so'zning sehri, jozibasini tuydirish ko'zda tutilgan;
- o'quvchiga tayyor bilimlar berilmagan, badiiy matnla. zamiridagi haqiqatlarni o'zi o'qib o'zlashtirishiga urg'u berilgan;
- badiiy asar qahramonlari ijobiy-salbiyga ajratilmay, bolalarga qahramonlarning har biri timsolida insonga xos yaxshi-yomon sifatlarni mustaqil kashf etish imkoni yaratilgan;
- badiiy asarlar mualliflar qolipiga solinmagan, har bir o'quvchi savol-topshiriqlar bilan ishlash natijasida matn bo'yicha o'z xulosasiga kelishi, asar tahlili orqali har bir bola badiiy va hayotiy haqiqatlarni o'zi kashf etishi ko'zda tutilgan;
- o'quvchilar shunchaki tinglovchidan mashg'ulotning erkin ishtirokchisiga aylantirilgan, o'quvchi-o'qituvchi munosabatlari yangicha yo'lga qo'yilgan.

Egamanlik davridagi "Adabiyot" dastur va darsliklarining ikkinchi, uchinchi avlodlari hevosita Q. Yo'ldoshev rahbarligida yaratilgan. Bundan tashqari, "Adabiyot" darsliklariga qo'yiladigan talablar», "Adabiyot" majmualariga qo'yiladigan talablar» kabi rasmiy-metodik hujjatlarga ham u mualliflik qilgan. Mazkur didaktik ashyolarda jahon pedagogikasi, adabiyotshunosligi va metodika ilmining yutuqlari aks etgan. Q. Yo'ldoshev yangilangan adabiy ta'lim

o'quvchining o'z ustida ko'proq ishlashi, izlanishi, matnни tahlil qilishi, u haqda mulohaza yuritib, fikr aytishi, boshqalarnikidan farq qiladigan xulosa chiqarishi, o'zida ezgu insoniy sifatlar shakllantirishda shaxsan ishtirok etishini ko'zda tutadi.

Olimning «Adabiy saboqlar 8»¹ kitobi umumta'lim maktablarining 8-sinf «Adabiyot» darsligidan foydalanish yuzasdan metodik qo'llanmadir. Qo'llanmada: «O'qituvchi bu sinfda o'rganilishi mo'ljallangan asarlarni o'quvchilar bilan birgalikda tahlil qilishda badiiy matndan kelib chiqadigan ijtimoiy, siyosiy, milliy, ma'naviy mazmundan ham ko'ra, asarlar estetik xususiyatlarining o'zlashtirilishiga ko'proq e'tibor qaratishi shart»² ekani alohida ta'kidlangan. Chindan ham o'qigan badiiy asar zamiridagi estetik jozibani his qilgan o'quvchida ezgu ma'naviy va intellektual sifatlar shakllanishi oson kechadi. Chunki bunday o'quvchida ruhiyat uyg'oq bo'ladi.

Agar adabiyotshunos uchun asarda aks etgan adibning ko'ngil dunyosini kashf etish muhim bo'lsa, adabiy ta'lim uchun bu yumushning qimmatı bir necha hissa ortadi. Chunki adabiyotshunos adiblarni ruhlantirgan ko'ngil mavjlanishini tadqiq etsa, metodist olim bolaning oydan oyga, yildan yilga turfalanib, o'zgarib boruvchi ruhiyatini, tafakkur darajasini ham nazarda tutgan holda ish ko'rishi lozim bo'ladi. Bola qaysi yoshda nimani qanday his etadi, qaysi kechinmalarni tuya oladi, qay bosqichda qanday matnни anglay oladiyu, nimalar uning ruhiy rivojiga turtki berishi bilan bogliq jihatlarni hisobga olgan holda nechanchi sinf o'quvchisiga qaysi asarni o'rganish maksimal foyda keltirishini tayin etish uchun tinimsiz izlanish, bilimdonlik va sabr-matонат kerak bo'ladi.

Olimning «Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari» nomli monografiyasi, umuman, pedagogika, xususan, adabiyot o'qitish metodikasi ilmi ravnaqiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Asarda olim mustaqillik sharoitida o'zgargan jamiyatning ideallarini aniqlash, bu ideallarni shakllanayotgan shaxslarning ma'naviy-xulqiy sifatlariga aylantirishning ilmiy-amaliy asoslarini ishlab chiqish pedagogika fani oldida turgan asosiy vazifa ekanligini qayd etgan holda sog'lom pedagogik falsafa va yangilangan milliy pedagogikaning yetakchi

¹ Иудзошев К. Адabий сабоқлар 8. Умумта'лим мактабларининг 8-синф «Адabийот» дарслиғи учун методик қўлланма. – Т. Шарқ, 2004

² Уша асар, 7-бет.

xususiyatlarini tayin etdi, pedagogik tafakkur yangilangan sharoitda tarbiyaning yo'nalishi, tarbiyalanuvchi va tarbiyachi munosabatlari tabiatini belgilab berdi.

Q. Yo'ldoshev badiiy asar tahlilining nazariy-metodik masalalari ustida jiddiy izlanishlar olib borib, "Badiiy tahlil asoslari" kitobini yaratdi. Bu asarda tahlil turlari, yo'nalishlari, tamoyillari va tahlilga qo'yiladigan talablar tizimi ishlab chiqilgan bo'lib, bu qarashlar respublika ta'lim muassasalarida adabiyot o'qitishning yangi bosqichga ko'tarilishiga turtki beradi. Olim badiiy asar tahlili shaxs va millat ma'naviyatini shakllantirish omili ekaniga alohida e'tibor qaratadi.

Butun pedagogik faoliyatini adabiyot o'qitish metodikasi ilmiga bag'ishlagan olim filologiya fanlari doktori, professor B. To'xliyev 1954-yil 11-martda Tojikiston Respublikasi Xo'jand (hozirgi So'g'd) viloyatining Asht tumanidagi O'zbekoqjar qishlog'ida tug'ilgan. U 1983-yilda "Qutadg'u bilig"ning poetikasi" mavzusida nomzodlik, 1992-yilda "Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari va turkiy xalqlar folklori" mavzusida doktorlik dissertasiyasini himoya qilgan.

Olim o'z mehnat faoliyatini o'qituvchilikdan boshlagan. Professor B. To'xliyev hozirgacha uch yuzdan ortiq ilmiy ishlar e'lo qilgan. Ular orasida 8ta monografiya, 5ta darslik, 20ta o'quv qo'llanma bo'lib, ular salmoqli ilmiy qimmat kasb etadi.

Uning umumiy o'rta ta'lim maktablari 9-, 10-sinflari va akademik litseylarning 1-bosqichi uchun «Adabiyot» (hamkorlikda) darslik va darslik-majmualari, kasb-hunar kollejlari va oliy maktab uchun "Pedagogika tarixi" darsligi bugungi ta'lim amaliyotida qo'llaniladi. Bundan tashqari, olimning oliy ta'limning bakalavriat hamda magistratura bosqichlari uchun "Adabiyot o'qitish metodikasi", "O'zbek tili o'qitish metodikasi", "Darsliklar ustida ishlash", "Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi" singari bir qator o'quv adabiyotlari ham nashr etilgan. B. To'xliyevning Qirg'iziston Respublikasi umumta'lim maktablari 9-sinfi uchun "O'zbek adabiyoti" (hamkorlikda) darslik-majmuasi, oliy o'quv yurtlarining qoraqalpoq guruhi talabalari uchun "O'zbek tili" (hammualliflikda) o'quv qo'llanmalari ham chop etilgan.

Professor B. To'xliyevning: «Qadimgi turkiy yozma yodgorligi «Qutadg'u bilig», "Irq bitig – Qadimiy hikmatlar", "O'lmas obidalar", "Donolar gulshani" (hammualliflikda), "Yusuf Xos Hojib. «Qutadg'u bilig», "Bilim-ezgulik yo'li", "Yusuf Xos Hojib. "Qutadg'u bilig"

to'rtliklari" (hammuallif), «Hozirgi o'zbek adabiy tili» darslarida yuksak ma'naviyatli shaxs tarbiyasi" (hammuallif), "Moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligi Yusuf Xos Hojib talqinida" (1-kitob), "Adabiyot o'qitish metodikasi (amaliy mashg'ulotlar)", "Til va adabiyot ta'limining zamonaviy texnologiyalari" (hammuallif), "Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va ijodi (Albom-qo'llanma)", "Alisher Navoiy hayoti va ijodi (Albom-qo'llanma)", "Yusuf Xos Hojib va turkiy xalqlar folklori", "Badiiy asarni sharhlab o'rganish", "Qutadg'u bilig" (nasriy bayoni) singari ishlari adabiyot o'qitish ilmi va amaliyoti uchun o'z munosib hissasini qo'shib kelmoqda.

Professor B. To'xliyev qalamiga mansub "Adabiyot o'qitish metodikasi"¹ o'quv qo'llanmasi filologik yo'nalishdagi universitetlar va pedagogika oliy o'quv yurtlari bakalavriat bosqichi talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, u muallif tomonidan yaratilgan yangi o'quv dasturi, ishchi dastur hamda DTS mazmun-mohiyati, talablari asosida nashrga tayyorlangan. Kitobning yana bir ahamiyatli jihati shundaki, unda XX asrning 60-yillaridan to bugunga qadar adabiyot o'qitish metodikasi sohasida izlanishlar olib borgan, respublika adabiy ta'limi tamal toshini qo'ygan S. Dolimov, H. Ubaydullayev, Q. Ahmedov, A. Zunnunov singari metodist olimlar faoliyati o'zbek metodikasi fani tarixi bilan bog'lab yoritilgan. Ayni damda muallif mustaqillik yillarida shakllangan Qozoqboy Yo'ldoshev, Safo Matjon va Marg'uba Mirqosimova kabi metodist olimlar faoliyatini ham yoritgan. Avlodlar davomiyligi, fanning uzviy va uzluksiz rivojida muhim ahamiyat kasb etgan adabiy ta'lim muammolari, fan sohasidagi yangilanishlar ushbu qo'llanmaning birinchi, ikkinchi va uchinchi fasllarida aks etgan bo'lsa, keyingi boblarda badiiy asarlarni o'rganish va o'quvchilarda badiiy tahlil malakasini shakllantirishning samarali usullariga diqqat qaratilgan. Adabiyot darslarini zamon talablari darajasida tashkil qilish omillari, o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish muammolari yaxshi yoritilgan.

Olimning "Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi" nomli qo'llanmasi esa magistratura bosqichi "O'zbek adabiyoti" mutaxassisligida tahsil oladigan magistrantlarga mo'ljallangan. Kursning maqsad va vazifalarini yoritir ekan, muallif quyidagilarni

¹ Тухлиев Б. Адабиёт оқитиш методикаси. Оқув қўлланма – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010.

alohida ta'kidlagan: *“Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi fani badiiy adabiyotning o‘ziga xosligi, paydo bo‘lishi va rivojlanishidagi tarixiy taraqqiyoti jarayonini, hozirgi holatini, muammolarini o‘rganuvchi, ularni ta‘lim oluvchilarga o‘rgatuvchi fanlarning pedagogik imkoniyatlari haqida bahs yuritadi”*¹.

Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi har bir yo‘nalish va mutaxassislik mazmunini o‘zida ifoda qiluvchi kasbiy fanlarni o‘qitish muammolarini qamrab olishi kerak. Unda umumiy o‘rta ta‘lim, akademik litsey, kasb-hunar kollejlari va oliy ta‘lim bosqichlarida adabiyot o‘qitishning o‘ziga xosliklari haqida bilim va tushunchalar shakllantirish yo‘llari ko‘rsatilgan. Qo‘llanmada bo‘lajak adabiyot o‘qituvchilariga o‘quv, metodik, tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish; bir soatlik mashg‘ulotni rejalashtirish; ma‘ruza matnini tuzish; o‘quvchilar mustaqil ishlarini tashkil etish haqida tushunchalar berilgan. Folklor asarlari, mumtoz va yangi o‘zbek adabiyoti namunalarini o‘rganishning samarali usullarini yoritgan. Magistrning mustaqil ishlari uchun topshiriqlar va ularning mazmuni, tavsiya qilinuvchi adabiyotlar ro‘yxati berilganligi talabalarni ilmiy-ijodiy izlanishlarga, matn bilan ishlashga, badiiy asarlarni biografik, struktural, qiyosiy tahlil qilishga yo‘llaydi².

Adabiyot o‘qitish metodikasi sohasidagi mutaxassislardan yar biri prof. Marg‘uba Mirqosimova 1960-yilda Toshkent shahrida ziyoli oilasida tug‘ilgan. 1985-yilda *“70–80-yillar o‘zbek romanlarining janr va uslub xususiyatlari (O. Yoqubov va P. Qodirov romanlari misolida)”* mavzusida nomzodlik, 1995-yilda *“O‘quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirish usullari”* mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan.

Olimning hozirgi o‘zbek adabiyoti, adabiyot nazariyasi va o‘zbek adabiyotini o‘qitish metodikasi yo‘nalishlari bo‘yicha ikkita darslik, bitta monografiya, o‘n beshdan ortiq o‘quv va uslubiy qo‘llanmalari hamda ikki yuz ellikka yaqin ilmiy maqolalari nashr qilingan. Shulardan *“Badiiy asar tahlili metodikasi”*, *“O‘quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirish asoslari”*, *“Janr va mahorat”* mavzusidagi monografiyalari, *“Badiiy asar tahlili”*, *“Hozirgi*

¹ Тухлиев Б. Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi. – Т.: ТДПУ, 2008. 5-бет.

² To‘xlijev haqidagi ma‘lumotlar uning 60 yilligiga bag‘ishlab chop etilgan *«Badiiy asarlarni sharhlab o‘rganish: tarix, tajriba va texnologiya»* nomli maqolalar to‘plamidan olindi. – Т.: «Ba‘ti» МЧЖ, 2014. 435-6.

adabiy jarayon” kabi o’quv qo’llanmalari, “Ta’lim bosqichlarida A.Oripov hayoti va ijodini o’rganish”, “O’quvchilarda ma’naviyatni yuksaltirishda badiiy asarlar tahlilidan foydalanish”, “Hozirgi o’zbek adabiyoti namunalarini sharhlab o’rganish” singari metodik qo’llanmalari adabiy ta’lim amaliyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

«O’quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirish asoslari» nomli monografiyasida¹ muallif o’quvchilarda adabiy tahlil ko’nikmasini shakllantirish va rivojlantirishda kutilgan natijalarga erishish uchun uzviylik hamda uzluksizlik tamoyiliga tayanish lozimligini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

Olim badiiy tahlilning elementar namunalarini boshlang’ich sinflardan boshlash kerakligini alohida ta’kidlagan. Bu asarda o’quvchilarning adabiy tahlil bo’yicha ko’nikma va malakalarini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslari sifatida yozuvchining ijodiy mahoratini o’rganish muammosi katta ahamiyat kasb etishi ta’kidlangan.

Muallif qarashlarini maktab «Adabiyot» darsliklariga kiritilgan Atoyi, Alisher Navoiy va Abdulla Qahhor singari ijodkorlar hayot yo’li hamda ijodiy mahorati tadqiqi asosida isbotlagan.

Kitobda o’quvchilarda badiiy asar ustida ishlash ko’nikmalarini shakllantirishda adabiy-nazariy tushunchalarning o’rni haqida ham alohida so’z yuritilgan.

Professor M. Mirqosimova o’zining “Adabiy tahlil metodikasi” qo’llanmasida pedagogik yo’nalishda tahsil olayotgan talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga alohida e’tibor qaratib: *“Mustaqil ijodiy izlanishlar chog’ida o’quvchilar o’zaro muloqotda bo’ladilar, tadqiqotlari yuzasidan o’qituvchiga savollar bilan murojaat etadilar. O’qituvchi ularning mustaqil izlanishlari qay yo’sinda ketayotganligidan xabardor bo’ladi, zarur maslahatlar beradi, o’quvchilar faoliyatini boshqaradi.*

Belgilangan muddat yaqinlashgan sayin o’quvchilarning mustaqil ijodiy izlanishlari ham yakunlanib boradi.

¹ Mirqosimova M. Uquvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirish asoslari. - T.: «Fan», 2006.

O'qituvchi ularning mustaqil mulohazalari bilan tanishib, zarur o'rinlarni to'ldiradi, yakuniy mashg'ulotni tashkil etadi"¹ tarzidagi xulosaga keladi.

Marg'uba Mirqosimova o'quvchilarning yozuvchi hayoti va ijodiga oid ma'ruzalari, ayrim asarlar yuzasidan referat ishlarini tashkil etishga oid qator metodik tavsiyalar ham yaratgan. Olim adabiyot o'qituvchisi mustaqil ijodiy tadqiqot olib borayotgan o'quvchilar nimalarga ahamiyat berishlari yuzasidan maslahatlar berishi lozimligini ta'kidlaydi.

Muallifning fikricha, ular quyidagilardan iborat: *"ijodkor hayotiga oid ma'lumotlar bilan tanishishda tarixiy sharoit va o'sha davrdagi adabiy muhitga e'tiborni qaratish; yozuvchi yaratgan asarda zamonasining qanday dolzarb ijtimoiy-ma'naviy masalalari aks etgan va ularga nisbatan ijodkor munosabatini belgilash; yozuvchi hadiyy mahoratiga hadiyylik va haqqoniylik talablari asosida baho berishda xilma-xil asarlarni qiyosiy o'rganish; ijodkor uslubining shakllanishiga ta'sir etgan adabiy an'analar, ijodiy ta'sir va shaxsiy izlanishlar ahamiyatiga e'tibor berish; yozuvchi hayoti va ijodini yorituvchi adabiyotlardan... foydalanish"*².

Olimning adabiyot o'qitish metodikasiga doir qarashlari fanning mazkur sohasi taraqqiyotida o'ziga xos o'rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek "Adabiyot o'qitish metodikasi" ilmi o'zining qariyb yetmish yillik tarixida o'ziga xos va mos yo'ldan rivojlanib, takomillashib bormoqda.

Har davrning o'ziga xos muammolari va masalalar yechimi borasida izlanishlar olib bormoqda. Adabiyot o'qitish metodikasi ilmida V. Qodirov, E. Abduvalitovlar doktorlik (DSs), H. Suyunov, A. Bolibekov, M. Sariboyeva va hk. tadqiqotchilar nomzodlik, M. Hazratqulov, G. Fayzullayeva, M. To'ychiyeva, S. Qambarova, O. Boltayeva, I. Rahimova, O. To'raqulova va hk. bir qator mutaxassislar PhD dissertatsiyalarini himoya qildilar.

Keyingi avlodning har biri adabiyot o'qitish metodikasi ilmidagi u yoki bu muammoning yechimini topishga va adabiy ta'limning samarali tashkil etilishiga o'z munosib hissalarini qo'shib bormoqdalar.

¹ Mirqosimova M. Adabiy ta'lim metodikasi. -T.: PUMM, 1993. - 27-b.

² Mirqosimova M. Adabiy ta'lim metodikasi. -T.: PUMM, 1993. - 19-bet.

Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi

“Kichkina shahzoda” asarini o‘rganish

Umumta’lim maktablarining 5-sinfi dasturida Antuan de Sent-Ekzyuperining “Kichkina shahzoda” asarini o‘rganish uchun to‘rt soat ajratilgan.¹ Asarni o‘rganishga yo‘naltiruvchi dasturiy talqin quyidagicha: *“Ertak-qissada bolalar olamining mahorat bilan tasvir etilishi. Unda abadiyat va foniyluk, hayot, muhabbat va o‘lim muammosining o‘ziga xos tarzda tasvir etilishi. Kichkina shahzoda obrazi. Ertakdagi boshqa obrazlar va ular o‘rtasidagi munosabat. Ertakda bolalar ruhiyatiga xos xususiyatlarning yorqin ifodalanganligi. Ertakning tarbiyaviy ahamiyati”*.

Metodika ilmida badiiy asarlarni bo‘laklarga bo‘lib o‘rganishda istagan joyda to‘xtab, keyingi darsda davom etish usuli ma’qul emasligi aytiladi. Buning o‘ziga xos pedagogik, psixologik sabablari bor. O‘qituvchi “Kichkina shahzoda”ni uning boblariga tayamib, to‘rt soatga rejalashtirib olishi va har darsda o‘qilgan bo‘lakning tahlilini amalga oshirishi ham mumkin. Yoki 40–45 daqiqa davomida darslikda berilgan parcha to‘liq o‘qib chiqilib, so‘ngra o‘quvchilar bilan birga uning **didaktik tahliliga** o‘tsa ham bo‘ladi.

O‘qituvchilarning Antuan de Sent-Ekzyuperi qalamiga mansub “Kichkina shahzoda” qissasi²ni o‘rganish qiyinligi borasidagi e’tirozlarida jon hor. O‘quvchilarning uni anglashi qiyin kechayotganini ham tushunish mumkin. Chunki asar bizning milliy ruhiyatimizga uncha yaqin emas. Bizning bolalar hamisha kattalarni haq deb biladilar. O‘zbekning milliy-axloqiy xususiyatida kattalarni tanqid qilish, ularning xatti-harakatlariga tahrir kiritish hissi yo‘q. Bu o‘zbekcha axloqiy me’yor bolalarning genida mavjud. Aytim 5-sinf o‘quvchilarining asardan ma’naviy zavq ola olmayotganliklari va qissa qahramonini his qilmayotganliklarining sababi ham shundan bo‘lsa, ehtimol.

“Kichkina shahzoda” qissasi dunyodagi ko‘p tillarga tarjima qilingan. Unda Antuan de Sent-Ekzyuperi nihoyatda nozik qalbli,

¹ Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-9-sinfi uchun adabiyatdan o‘quv dasturi. “Ma’rifat” gazetasi. 2007 йил, 4-, 7-, 9-октябрь.

² Ahmedov S. va boshq. Adabiyot. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. 2-qism. Uchinchi nashr. – T.: «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent, 2015. – 68–89-b.

xayolot olami boy, sog'lom mantiq asosida yashaydigan o'zga sayyoralik bolakay timsolini yaratgan. Kichkina shahzoda yaxshini yomondan, go'zalni xunukdan farqlay olmaydigan, fantaziyasi qotib qolgan kattalar ruhiyatini tushunmaydi. Hodisalarga tor manfaat yuzasidan qaraganligi, bag'ri keng bo'lolmagani uchun bir-birini anglamay, bir marta beriladigan hayotda maza qilib yashash o'miga urushlarni, qirg'inlarni o'ylab topadigan kattalar shahzodaning kinoyaviy nazari bilan tasvir etiladi. O'quvchilarga asardagi mana shu haqiqatlarni kashf etishda ko'maklashish kerak. Buning uchun o'qituvchiga asar matni yuzasidan tayyorlangan savol-topshiriqlar yordam beradi.

Afsuski, darslikda taqdim etilgan savol-topshiriq (ular umuman sakkizta bo'lib, shulardan beshtasi bevosita asar matni bilan bog'liq. Ular ham o'quvchini matni bevosita qayta hikoyalashga yo'naltirilgan)lar bilan o'quvchilar asarning mohiyatiga kirolmaydilar. Shuning uchun o'qituvchi asar matnidagi diqqatga sazovor o'rinlarni savol yoki topshiriqqa aylantirib, ularga o'quvchilarning e'tiborini qaratishi kerak bo'ladi.

Asar tahlilining asosiy quroli bo'lmish savol-topshiriqlarga qo'shimcha ravishda taqdim etiladigan didaktik ashyolarning dastlabkisi:

1. "Qissa qahramoni chizgan rasmga kattalarning munosabati, ularning jug'rofiya, tarix, arifmetika va husnixatni o'rganish borasida bergan maslahatlari hamda shu sababli *"rassomlikning porloq istiqbolidan voz kechishga majbur bo'lgani"*ga o'z munosabatingizni bildiring!" – topshirig'iga javob berish uchun o'quvchilar mustaqil mulohaza yuritishlari kerak bo'ladi. Avvalo, *jungli* haqida xayol surish uchun u haqda hiror narsa bilish kerak. Unga xos jihatlarni tasavvur qilish kerak. Bolaning xayolot olami chegara bilmaydi. Xayolda aqlga sig'maydigan ishlar ham oppa-oson sodir bo'laveradi. Hikoyachining rasm chizishga undagan narsa ham undagi xayol ufqining kengligi bo'lsa, ajabmas. Maslahat bergan, uzoqni ko'ra biladigan kattalarning haq ekani ko'rinib turgan esada, ular nafaqat asar qahramoniga, balki shu darsda o'tirganlarga ham yoqmasligi mumkin. Lekin baribir, kattalar haq ekanini o'quvchilar ichdan tuyib turadilar. O'qituvchi o'quvchilarining javoblaridan buni ilg'ashi mumkin. Lekin kattalarning "aqliligi" bilan shakllanib kelayotgan

iste'dod yo'qqa chiqarilmadimi? Kattalar bu bilan hisoblashishlari mumkinmidi, kerakmidi? Bolalar shular haqida ham o'ylab ko'rsinlar.

2. "Muallifning bolalikda chizgan dastlabki surati haqida kattalarning: *"Shlyapaning nimasi qo'rqinchli ekan?"* shaklida munosabat bildirishlari sababi haqida o'ylab ko'ring. Kattalarning tashqi o'xshashlikka e'tiborlari, xayoli uzoqlarga parvoz qilmasligiga qanday qaraysiz? O'zingizning bolalikdagi "suratchi"liklaringizni ham yodga oling". Bu savol-topshiriqlar o'quvchilarni o'z atrofidagi kattalarga asar qahramoni nazari bilan qarashga undaydi. Masalaga chuqurroq yondashishga qodir o'quvchilar o'z hayotidagi har xil vaziyatlarga kattalarning munosabatini eslab, uni o'z nazari bilan qayta baholaydi. Balki bu haqda so'zlab ham berar. O'qituvchi bu imkoniyatni qo'ldan bermasligi kerak.

3. "Hikoyachining: *"Axir, kattalarga hamma narsani doim tushuntirib borish kerak-da"* degan ta'kidiga qanday munosabat bildirasiz?" – savoli o'quvchilarni bir oz o'ylantirishi tabiiy. O'zbek bolalari nazarida kattalar hamma narsani bilishadi va ular ko'pincha haq bo'ladilar. Ekzyuperining qahramoni esa kattalarning haqligiga shubha qilyapti. Endi o'quvchilarda ikki xil nazar paydo bo'ldi. Ular asar qahramonini o'zlari bilan solishtirishlari mumkin. Ayrimlar qay biri to'g'ri ekanini ajratolmay, mavhum bir holatda tahlilda ishtirok etaveradi. Lekin bu ikkilanish ham uning shaxsiyati shakllanishida ahamiyatga egaligi tayin.

4. "Asardagi: *"Kattalar hech qachon o'zlaricha biron narsani tushuna olmaydilar, ularga hadeb hijjalab tushuntirib beraverish esa oxir-oqibat bolalarning ham joniga tegih ketadi"* tasviriga munosabat bildiring" – tarzidagi hazilomuz yo'sindagi bu fikrda ham asar qahramoni haqdir. Bolalar o'zlarining har bir qilgan nojo'ya ishlari uchun kattalarga hisob beraverishdan qiynalganlarini eslab, qahramonni yaxshi ko'rib qolishlari ham mumkin. Va bu, ehtimol, yaxshidir. Bu o'quvchilar va adabiy qahramon bir-birlarini tushunib borayotganidan dalolat beradi.

5. O'quvchini mustaqil mulohaza yuritishga undaydigan navbatdagi topshiriq, ya'ni hikoyachining: *"Kattalar orasida uzoq vaqt yashadim. Ularni yaqindan ko'rdim, bildim. Va bundan, tan olishim kerakki, ular haqidagi fikrim yaxshi tomonga o'zgarmadi"*, – degan xulosasiga e'tibor qiling. Asarda kattalar va bolalarning bu tarzda qarama-qarshi qo'yilayotganligi sababi haqida o'ylab ko'ring" –

topshirig'i bolalarni ancha o'ylantiradi. Avvalo, "kichkina rassom"ning kattalar haqidagi fikri qanaqa ekanini bolalar matnga murojaat qilib, bir esga olishadi. So'ng ular o'rtasidagi munosabatlarga, qarama-qarshiliklarning sabablariga e'tibor qaratiladi. Uning nazarida, kattalar bolalarni tushunmaydilar. Ularning o'z belgilab olgan yo'llari bor va bolalar xohlaydilar-mi-yo'qmi, bundan qat'i nazar, shu yo'ldan borishlarini talab qiladilar. Kattalar hayotiy tajribalari, bilimi va aqli yetovida bolaga nisbatan uzoqroqqa qaraydilar, kichiklarning fe'l-atvori, qiziqishlari, intellektual imkoniyatlarini hamisha ham hisobga olib o'tirmay, o'z mantiqlaridan kelib chiqib, talab qo'yadilar. Holbuki, bolakaylar – xayolot kishilari. Oradagi qarama-qarshiliklarning sababi ham shunda.

6. Yuqoridagi: *"Men shu tariqa yolg'izlikda yashardim, dilimni anglaydigan hiror hamdardim yo'q edi..."*, – shaklidagi anduhli xulosaga munosabat bildiring. Hikoyachining yolg'izligi sababi haqida o'ylab ko'ring" topshirig'ini bajarish uchun ham bolalar fikrlashga majbur bo'lishadi. Kattalardek mulohaza yuritadigan "kichkina shahzoda" qarashlarini o'ziday qabul qiladigan hamdard yo'qligi tufayli o'zini yolg'iz deh hisoblaydi. Chindan ham, kishinin atrofida hamfikir, dildosh odamlar bo'lmasa, u o'zini yolg'iz sezad. Uning bu holatini, vaziyatidan kelib chiqib, kattalar ham, kichiklarni ham tushunishi, uning anduhli xulosasiga qo'shilish mumkin.

7. "Kichik shahzodaning hikoyachidan aynan qo'zichoq chizib berishni so'raganligi sababi haqida mulohaza yuriting. Sizningcha qo'zichoqda qanday ramziy ma'no bor?" savoliga javob berish uchun bolalar matnga murojaat qiladilar. Kichik shahzoda iltimosining sababi va qo'zichoqdagi ramziy ma'no ular o'rtasidagi suhbatda anglashilishi zarur. Agar bolalar buni ilg'ay olmasalar, o'qituvchi shu topshiriqni uy vazifasi sifatida qo'yishi ham mumkin. Toki, o'quvchilar o'ylashda davom etsinlar.

8. "Shahzodaning bo'g'ma ilon va fil suratini ko'rib: *"Yo'q, yo'q! Menga ilon ham, fil ham kerak emas! Ilon haddan tashqari xavfli, fil esa haddan tashqari katta"*, – deya munosabat bildirgani haqida o'ylang" topshirig'i o'quvchilarni shahzodaga yanada yaqinlashtiradi. Bolalar bir-birlarini, deyarli hamisha yaxshi tushunadilar. Shahzodaning rasmda ifodalangan tasvimi darhol anglab, unga munosabat bildirgani sababi shunda. Topshiriq yordamida o'quvchilar shunday mulohaza yuritishga yo'naltiriladi.

Shu o'rinda shahzodaning chizilgan suratlarga bildirgan quyidagi e'tirozlariga o'quvchilar diqqati tortilishi kerak: *"U rasmni sinchiklab ko'zdan kechirgach:*

- *Yo'q, bu qo'zichoq judayam oriq-ku, – dedi – Boshqasini chizib ber.*

Men boshqa qo'zichoq rasmini chizdim.

Yangi do'stim xushfe'llik bilan muloyim jilmayib qo'ydi.

- *Bu qo'zichoq emas-ku, – dedi u. – O'zing ham ko'rib turibsana. qo'chqor-ku bu. Ana, shoxiyam bor...*

Men qo'zichoqni tag'in boshqatdan chizdim. Biroq, bu rasm ham unga ma'qul bo'lmadi.

- *E, huning o'lgunday qari-ku. Menga uzoq yashaydigan qo'zichoq kerak".*

Bolalar chizilgan rasmni bunchalik oson tusbunib, tez tahlil qila oladigan kichik shahzoda bilan filni yutib yuborgan ilon suratini shlyapa deb o'ylagan kattalarni taqqoslashlari kerak. O'quvchilar qarashlar xilma-xilligining sabablari haqida o'ylasinlar: balki kattalar katta bo'lgani uchun suratni tushunishmagandir? Balki oradagi masofa juda uzoqdir? Balki kattalar hayot tashvishlari va muammolari bilan bo'lib bolalardan juda ham uzoqqa ketib qolishgandir?

9. Qo'zichoqni kunduzlari bog'lab qo'yish uchun arqon bermoqchi ekanini eshitib: *"Kichkina shahzodaning qoshlari chimirilganligi sababi haqida o'ylab ko'ring. Uning: "Bog'lab qo'lasan? Nima keragi bor huning?"*, – degan savollariga tayanib, uning qanday hola ekani haqida fikr bildiring" topshirig'i ham bolalarni anchagina o'ylantiradi. Yerliklarning nazari bilan o'zga sayyoralik yigitcha ko'z qarashi orasidagi tafovutga, ularning har biri o'z sharoitidan kelib chiqib ish tutayotganiga o'quvchilar e'tiborini tortish kerak. Ehtimol, kichkina shahzoda sayyorasi juda kichik bo'lgani uchun shunday deyayotgandir!? Balki qo'zichoqning ozodligiga daxl qilmaslik uchundir. Buni o'quvchilar o'zlari aniqlaganlari va fikrlarini asoslaganlari ma'qul.

10. 1909-yilda yangi sayyorani kashf qilgan olim haqidagi: *"O'shanda astronom ajoyib kashfiyoti haqida xalqaro astronomiya kongressida ma'ruza qilgan, ammo uning gapiga biror kimsa ishonmagan, chunki u turkcha kiyingan edi"* tarzidagi izohga munosabat bildiring. Gap til haqida emas, kiyim to'g'risida ekaniga e'tibor qiling, buning sabablari haqida o'ylab ko'ring.

11. *"O'sha astronom 1920-yili kashfiyoti haqida tag'in ma'ruza qildi. Bu safar u eng so'nggi modada kiyingan edi – hamma uning gapini ma'qulladi"* tasvirni izohlang. Kattalar qaroridagi mantiq haqida o'ylab ko'ring" – topshiriqlarini bajarish asnosida bolaning kattalar haqidagi tasavvuri namoyon bo'ladi. Bu masalaga o'quvchilar o'zlarining jajjigina hayotiy tajribalariga asoslamb javob berishga undalsa, maqsadga muvofiq bo'lardi.

12. Asardagi: *"Ana shunaqa g'alati xalq bu kattalar. Ular xafa bo'lib o'tirishga arzimaydi. Bolalar kattalarga nisbatan kengfe'l va kechirimli bo'lishlari lozim"*. – degan xulosaga munosabat bildiring - topshirig'idagi talabni o'quvchilar o'zlaricha qabul qilishlari tayin. Bolalikdan kengfe'llikni, kechirimlilikni o'z tabiatlariga singdirishni eplay olsalar, bizdan keyingi kattalar bizdan yaxshiroq bo'lishiga kafolat yaratiladi.

13. Asardagi: *"...dunyoda do'stlarni unutib yuborishdan ham qayg'uliroq narsa yo'q"*. – xulosaga munosabatingizni bildiring".

14. Hikoyachining: *"...afsuski, men quticha devorlariaro qo'zichoqni ko'rishga qodir emasman. Balki men kattalarga ozroq o'xshab ketarman"* tarzidagi anduhi sababi to'g'risida o'ylab ko'ring" topshiriqlariga javob berish uchun ham asar matniga qayta murojaat qilish kerak bo'ladi.

"Kichkina shahzoda" qissasidan keltirilgan parchalar mazmuni asosida taqdim etilgan yuqoridagi savol va topshiriqlarning barchasiga sinfdagi hamma o'quvchilardan birdek javob talab qilish yoki javob bo'lmagan savollarga o'qituvchining o'zi javob berishi adabiyot o'qitish metodikasi ilmi amaliyotida mutlaqo noto'g'ri tutum. Agar savollarga o'quvchilar javob bera olmasalar, ular ochiq qolaverishi mumkin. Muhimi, o'quvchilar shu haqda o'ylab ko'rdilar, o'zlarini ham aqlan, ham ruhan zo'riqtirdilar. Savol ko'ngillariga kirdi. Bu, albatta o'z natijasini beradi. Buni o'qituvchi ma'lum vaqt o'tgach angelay boshlaydi.

O'qituvchi o'quvchilarga uy vazifasi sifatida o'z tasavvurlaridagi shahzodani, hikoyachi va uning chizgan suratlarini chizishni yoki ulardan chizilgan suratlariga sharh yozishni talab qilish mumkin. Har ikkala topshiriqning natijasi ham ijod mahsuli hisoblanadi. Ijod esa mustaqil fikr natijasi bo'lib, o'quvchini yana mustaqil fikrlashga undaydigan omildir.

Savol va topshiriqlar:

1. Abu Nasr Forobiyning: "...badiiy asarni ifodali o'qish, o'qiganini hikoya qilib berish zo'r san'at ekani" borasidagi fikrini o'ylab ko'ring. O'qiganini qayta hikoyalash ta'lim tizimining qaysi bosqichida ko'proq samara beradi deb o'ylaysiz? Nima uchun? Fikringizni asoslang.

2. Abu Ali ibn Sino ta'kidlagan: "...g'azal eshitilganda ko'ngil kishilarining ahvoli shodlik va kulguga yoki g'amginlik va yig'iga moyil bo'lishini, ayniqsa, judolik va hajr tilga olinganda bu holatlar ortishi" haqidagi fikrni, Sizningcha, qanday tushinish mumkin? O'zingizni hech kuzatganmisiz? Sizda shunday holat yuz beradimi? Nazaringizda bu nimadan dalolat beradi? Fikringizni asoslashga harakat qiling.

3. Yusuf Xos Hojib badiiy so'zni «muqaddas hodisa» deb biladi. Sizningcha, so'zning muqaddasligi nimadan iborat? So'zning ta'sir qudratini hech tuyganmisiz? Hayotingizdan misollar keltirib fikringizni asoslang.

4. XVII–XIX asrlar adabiy ta'limidagi yetakchi g'oyalarni jadidlar adabiy ta'limiga xos bo'lgan asosiy xususiyatlar bilan taqqoslab ko'ring. O'xshash va farqli jihatlarni aniqlang. Sizning nazaringizda qaysi davr adabiy ta'limining mazmun-mohiyati bugungi adabiyot o'qitish talablariga monand keladi?

5. Jadidlar davri adabiy ta'limi bilan sovetlar zamonidagi adabiyot o'qitishni o'zaro qiyoslang. Ularning maqsadi va mazmunida qanday tafovutlarni ko'rish mumkin, Sizningcha? Nima deb o'ylaysiz, ularning qaysi biri inson shaxsiga yaqinroq? Nimesi bilan? Fikringizni aniq misollar yordamida asoslashga urinib ko'ring.

6. S. Dolimov, Q. Ahmedov, S. Ismatov va A. Zunnunovlarning adabiy ta'lim metodikasi bilan bog'liq qarashlarini taqqoslang. Qay birining fikrlarida zamon va jamiyat emas inson shaxsiga moyillik nisbatan ustuvor ekanligini asarlari misolida ko'rsatishga urinib ko'ring. Buning uchun zaruriy adabiyotlarga murojaat qilishni unutmang.

7. T. Boboyevning asarlarida bevosita adabiyot o'qitish metodikasi ilmiga daxldor qanday qarashlarni ilg'adingiz? Olimning bu sohadagi yetakchi qarashlari, Sizningcha, nimalardan iborat?

8. U. Dolimovning "Milliy uyg'onish pedagogikasi" asarida qayd etilgan "usuli savtiya" metodi haqida nimalarni bilasiz? Bu haqda

manbaalarga murojaat qiling. Mazkur metodning bugungi “an’anaviy”, “ mantiqiy” va “interfaol” metodlardan farqli va o‘xshash jihatlarini aniqlang.

9. Metodist olim S. Matjonovning mazkur sohaga daxldor yetakchi qarashlari nimalardan iborat deb o‘ylaysiz? Ularga o‘z munosabatingizni bildiring.

10. Zamonaviy adabiy ta’limda keskin burilish yasagan olim Q. Yo‘ldoshevning asosiy g‘oyalari nimalardan iborat ekanini ochib bering. Uning asarlaridan olingan iqtiboslarning mohiyatiga kiring va qarashlaringizni kursdoshlaringiz bilan bo‘lishing.

11. Q. Yo‘ldoshev qarashlaridagi afzalliklar nimalardan iborat ekanini sanab bering. Ularning ahamiyati haqida birgalikda fikrlashing.

12. B. To‘xliyevning adabiyot o‘qitish metodikasi ilmiga qo‘shgan hissasi nimalardan iborat ekanini aniqlang. Ulardagi asosiy g‘oyalarni topishga urinib ko‘ring.

13. Sizningcha, M. Mirqosimovanning adabiy ta’lim metodikasi ilmiga qo‘shgan hissasi nimalardan iborat? Uning qaysi fikrlari bugungi amaliyot uchun samarali, sizning nazaringizda? Fikringizni asoslang.

14. “Kichkina shahzoda” didaktik tahlili bilan bog‘liq savollarga o‘zingiz javob berishga urinib ko‘ring. O‘zingizni o‘zingiz taftish qiling.

15. Bugun amalda bo‘lgan “Adabiyot” darsliklarini yozma tahlilga torting. Ulardagi didaktik ashyolarning mazmun-mohiyatini mazkur bo‘limda o‘qiganlaringiz bilan taqqoslang. Oradagi tafovutni nomma-nom sanang. Kursdoshlar hamkorlikda muhokama qiling, o‘z xulosalaringizni chiqaring.

3- MAVZU. ADABIYOT O'QITISH METODIKASINING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI VA ADABIYOT DARSLARIDA INTEGRATSIYA

Reja:

1. *Adabiyot o'qitishda fanlararo aloqa.*
2. *Adabiyotni boshqa fanlar bilan bog'lab o'qitishning xususiyatlari.*
3. *Integratsiya va uning mohiyati.*
4. *Integratsiyalashgan ta'lim.*
5. *Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi.*

Bugungi shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamonda yangi fikr, yangi g'oya va innovatsiyalarga tayangan ta'lim tizimi oldinga intilishga, erishgan darajasidan bir pog'ona yuqoriga ko'tarilishga qodir bo'lishi kerak. Adabiy ta'lim sohasida bu, o'z navbatida, metodist olimlar, amaliyotchi va bo'lajak o'qituvchilardan yangi nazariya va paradigma (misol, model, namuna)larni o'rganish, ilmiy tadqiqot ko'lamini kengaytirish, dunyo ta'limshunosligi yutuqlaridan xabardor bo'lish hamda ularni o'z faoliyatida qo'llashni, ishlata bilishni talab etadi.

Shu ma'noda, yangidan-yangi ilmiy tadqiqot sohalarini belgilash zamonaviy (asli klassik bo'lgan) fanlar taraqqiyoti mahsuli bo'lgan fanlararo aloqani o'rganish, shu doiradagi tadqiqot dasturlarini belgilab olish zaruriyati paydo bo'ladi. Fanlararo aloqa tushunchasi zamonaviy tadqiqot va turli bilim sohalarining o'zaro ta'siri hamda bog'liqligini anglatadi.

Har qanday sohada ilmiy izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchi o'zi ko'targan muammoga chuqurroq va kengroq yechim topish uchun belgilangan mavzu asosida boshqa fanlarga xos bo'lgan metodologiya, metod va usullardan foydalanadi. Masalan, falsafa turli tabiiy, diniy, tarixiy fanlar yig'indisi (integratsiyasi)dan iborat fan.

Tadqiqotchi tanlangan mavzuni kengroq sharhlash va mohiyatini ochib berish maqsadida yoki hayotiy hodisalar haqida bir butun tasavvur uyg'otadigan tabiiy-ilmiy nazariyalar yaratishda yordam beradigan bilimlarga tayanadi va ulardan foydalanadi. Shu fanlaraoro aloqani anglatadi.

Fanlararo aloqa aspektlari sifatida fan va texnikaning jadal rivojlanishi, texnologiyalarning tinimsiz yangilanib, takomillashib borishi, ishlab chiqarishda innovatsiyalarning qo'llanilishi hamda bu boradagi bilimlarning amaliyotga tatbiqi o'z-o'zidan fanlararo aloqani taqozo etadi.

Ya'ni, fanlararo aloqa – ta'limda bir nechta fanning ichki birligiga erishiladigan individual o'quv predmetlari mazmuni o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, shuningdek, bir nechta turli xil o'quv fanlarida qamrab olingan mavzuga doir masalalarni bir butun shaklda birlashtirib taqdim etishni anglatadi.

Bugungi axborotlasbagan zamonda ta'lim tizimi, xususan, adabiyot o'qitish kechimidagi fanlararo aloqaning zurruriyati:

– jahon hamjamiyati ilmiy tafakkurida tizimli va funksional yangilanishlar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bunday jamiyatda ta'lim amaliyotiga innovatsion texnologiyalarni joriy etish, mustaqil, mantiqli, ijodiy (kreativ) fikrlash va mustaqil faoliyat ko'rsatish, ishlab chiqarishning yangi usullari hamda vositalaridan keng foydalanish ta'limiy ehtiyoj darajasiga ko'tarildi. Shunday ekan, ijodiy faoliyatni boshqarish, ilmiy tafakkur rivojini ta'minlash qonuniyatlarini aniqlashda fanlararo aloqa ta'minlanishi taqozo etiladi;

– fan va texnika taraqqiyoti ko'lamini, uning konseptual ahamiyati bilish imkoniyatlarining kengayishini taqozo etmoqda. Bu, o'z navbatida, fanlar o'rtasidagi bog'lanishlarning bemisli kengayib borishiga, fan metodologiyasi qonuniyatlarining murakkablashib borishiga zamin tayyorlayapti. Shu ma'noda, fanlar o'rtasidagi aloqadorlikni izchil o'rganishda bu yondashuvning mazmun-mohiyatini kompleks tadqiq etish, uning ichki tuzilmasi va tamoyillarini aniqlash dolzarb ahamiyat kasb etadi;

– adabiyot o'qitish metodikasi sohasida fanlararo aloqaning konseptual asoslari sifatida adabiyotshunoslik, ona tili, tarix, botanika, zoologiya, tabiatshunoslik singari fanlarning nazariy masalalari muhim ahamiyat kasb etadi.

– Shu jihatdan, fanlararo aloqa adabiyot o'qitish metodikasi fani muammolarini tadqiq etishda qo'l keladi, ularning konseptual, metodologik jihatlarini to'laroq ochishda ilmiy tadqiqotchilarga ko'maklashadi. Mazkur yondashuvlarni nafaqat ilmiy tadqiqot jarayoniga, balki adabiy ta'lim amaliyotiga ham joriy etish istalgan samaram beradi;

fanlararo aloqaning nazariy va amaliy ahamiyati hozirgi postneklassik¹ fanlardagi yechimida aniq namoyon bo'ladi. Bu tamaddun taraqqiyotini ta'minlashda, ekologik muammolarni bartaraf etish va hokazolarda muhim rol o'ynaydi.

Ma'lumki, ta'lim tizimi, xususan, adabiy ta'lim ilmi va amaliyotiga innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, mustaqil va ijodiy fikrlashga, innovatsion faoliyatga ehtiyoj hamda zaruriyat ortib bormoqda. Shu ma'noda, mamlakat ilm-fan taraqqiyotini ta'minlashda fanlararo aloqaning nazariy va amaliy ahamiyati yana bir bor dolzarblik kasb etadi.

Fanlararo aloqa kommunikatsiya shakli sifatida ham o'ziga xos ma'no-mazmun kasb etadi. Bunday yondashuv – fanlararo aloqadagi epistemologiya² ning funksiyasini o'zgartiradi. Shuningdek, fanlararo bilish nazariyasi epistemologiya shakliga o'zgaradi. Ya'ni fanlararo aloqa bugun yangi ilmiy paradigma sifatida namoyon bo'ladi. Fanlararo aloqa, transdissiplinar⁴ kabi yondashuvlar mutaxassislar, ta'lim sohasida o'quv fani mutasaddilarining o'zaro hamkorligi va birgalikdagi faoliyatini taqozo etadi.

Fanlararo aloqa tushunchasi borasidagi qarashlarga xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, ilmiy va ijtimoiy tafakkurda fanlararo aloqaning shakllanishi, avvalo, oliy ta'lim tizimida o'qitilib kelinayotgan fanlarni o'qitish metodikasi fani doirasidagi mavzular bilan bog'liq. Shu jihatdan qaraganda fanlararo aloqa tushunchasi hozirgi kunda oliy ta'lim, xususan, o'qituvchilar tayyorlash tizimida birinchi blok fanlar sirasida turgan fanni o'qitish metodikasida o'qituvchilar tayyorlashning muhim asoslaridan biridir.

¹ **Postneklassik fan** – bu 70-yillarda hoshlangan fanlarning zamonaviy fan sifatida shakllanishi. Bu konsepsiya muallifi akademik V.S. Stepin. Bunday yangidan shakllanish bosqichining xususiyatlaridan biri – fanlarning o'zaro aloqasi, bog'liqligi ho'lib, sanoatning eskirgan ehtiyojlarga xizmat ko'rsatishi tamoyilining yangilangan vaziyatlarda qo'llanishidir. Postneklassik fanlarning xarakterli xususiyati sinergetika (hamkorlik)dir. Postneklassik fanlar muammolarning XVII asrning klassik (dunyoning mexanik tasviriga asoslangan) ilm bilan XIX asr o'rti – XX asrning birinchi yarmidagi neklassik (dunyoning har xil ilmlar asosidagi tasvifi borasida) ilmining hamkorligi shaklida tushuniladi.

² <https://infourok.ru/integratsiya-i-mezhpredmetnie-svyazi-1095892.html>;

https://studme.org/162240/pedagogika/mezh-predmetnye_svyazi_obucheni_tehnologiy

³ **Epistemologiya** qadimgi yunon tilidan olingan ho'lib, ilmiy bilim, fan, ishonchli bilim ma'nolarini anglatuvchi falsafiy-metodologik fan sanaladi. Bilim, uning tuzilishi, tarkibi, faoliyati va rivojlanishini o'rganadi. Ko'pincha (ayniqsa ingliz tilida) bu so'z gnoseologiya³ning sinonimi sifatida tushuniladi. Bu ikkita tushunchani farqlashdagi asosiy xususiyat shundan iboratki, epistemologiya subyekt-obyekt munosabatlarini o'rganadi, gnoseologiya obyekt-bilim munosabatlarini o'rganadi.

⁴ **Transdissiplinar** (transdissiplinar yondashuv) – bu ilmiy dunyoqarashni kengaytirish usuli. Ya'ni biror-bir ilmiy qarashni bir soha doirasida cheklamb qolmay professional faoliyat yuritishdir.

Ilm-u fan taraqqiyoti ko'z ilg'amas darajada tezlashgan davrda fanlar integratsiyasi uzluksiz ta'limni yo'lga qo'yishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Integratsiya atamasi lotincha *integratio* so'zidan olingan bo'lib *qo'shilish, birlashish* ma'nolarini anglatadi. Kengroq ma'noda aytiladigan bo'lsa, "integratsiya" tushunchasi umumiy bir maqsadga xizmat qiladigan har xil sobalar, yo'nalishlarni birlashtirish, ma'lumotlarni integratsiyalash, maktabda o'quv fanlarini bir-biriga singdirib yuborish, manbalarda mavjud bo'lgan materiallardan ma'lum maqsad asosida umumlashtirgan holda foydalanish kabilarni nazarda tutadi.

Integratsiyalashgan ta'lim va fanlararo aloqa bir-birini to'ldiradigan ikki xil tushuncha. Fanlararo aloqada o'quvchining ma'lum bilimlarni o'zlashtirish jarayonida u yoki bu muammoni imkon qadar chuqur anglash hamda olingan bilimlarni amaliyotga samarali joriy etishiga imkon berish maqsadida o'quv fanlari orasida o'rnatiladigan aloqa nazarda tutiladi¹.

Integratsiya esa fanlararo aloqaga, ya'ni umuman fanlar, o'quv fanlari, ularning bo'lim va mavzulari bo'yicha olingan bilimlarga tayanilgan holda o'rganilgan masalaga xos bo'lgan yetakchi g'oyalar hamda hodisalarning izchil, har jihatdan chuqur hamda serqirra ochilishi demakdir.

Biror muammoning yechimini fanlararo aloqaga asoslangan holda integratsion o'rganish uchun o'qituvchi, avval maqsadni aniq belgilab olishi, o'rganiladigan materialni qayta qarab chiqishi, uning samarali o'zlashtirilishi uchun mos metodlarni tanlashi, dars jarayonini tashkil etishning shakli va zaruriy ashyolarini aniqlashi hamda olinadigan natijalarni oldindan belgilab chiqishi taqozo etiladi.

Fanlararo aloqa xarakteridagi integratsiyalashgan darslar tizimi ma'lum o'quv fani bo'yicha yil davomidagi mashg'ulotlarning maksimal qismini tashkil etishi lozim. O'zlashtirilgan bilimlarning har xil aspektida ochilishi, masalan, biror badiiy asar mazmunidagi voqea-hodisalarning ham geografik, ham biologik, ham botanik, ham psixologik bilimlarga tayanilgan holda va insoniy tuyg'ular (psixologik) asosida ochib berilishi shakllanib kelayotgan shaxsning fikrlash, his qilish, qayg'udosh bo'lish singari jihatlardan rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

¹ <http://dic.academic.ru/>